

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ

1. Εισαγωγή

Η συχνή εναλλαγή των ονομασιών Μεγάλη Βρετανία, Βρετανικά Νησιά, Ηνωμένο Βασίλειο μαρτυρά κάποιο βαθμό αβεβαιότητας όσον αφορά την εθνική ταυτότητα των κατοίκων των νησιών αυτών. Το γεγονός εξάλλου ότι οι διάφορες περιοχές — Αγγλία, Σκοτία, Ουαλία, Βόρειος Ιρλανδία, Island of Man, Channel Islands κτλ. — έχουν διαφορετικά εκπαιδευτικά συστήματα¹ αποδεικνύει τη διαφορετική προέλευση των κατοίκων.

Ο ιστορικός που θα ασχοληθεί με τον εποικισμό της Αμερικής θα δυσκολευτεί προφανώς, όχι όμως από την έλλειψη πηγών και υλικού. Απεναντίας, οι δυσκολίες θα προέλθουν από τη μεγάλη ποσότητα διαθέσιμου υλικού σχετικά με την καταγωγή των κατοίκων. Ο ερευνητής, αντίθετα, που θα ασχοληθεί με την περίπτωση της Βρετανίας θα συναντήσει κάποιες δυσκολίες όσον αφορά τις πηγές, αφού ως πρόσφατα ακόμη οι ερευνητές ασχολούνταν περισσότερο με τη βρετανική αποικιοκρατία και πολύ λιγότερο, ή σχεδόν καθόλου, με την καταγωγή των κατοίκων της Βρετανίας. Παρ' όλα αυτά, οι Βρετανοί είναι πράγματι από τους πιο σύνθετους λαούς της Ευρώπης², όπως δείχνει και το σχετικό υλικό που διαθέτουμε από τη ρωμαϊκή εποχή μέχρι σήμερα, από το οποίο φαίνονται και οι διάφορες πολιτισμικές ενσταλάξεις που έχει δεχτεί η βρετανική κοινωνία.

Ορισμένοι μετανάστες, όπως ο Μαρξ, ο Ματζίνι κ.ά., ήρθαν ως πολιτικοί πρόσφυγες, άλλοι, όπως ο Σόμερσετ, ήρθαν ως σκλάβοι και άλλοι, όσοι λόγου χάρη έφτασαν από την Ανατολική Ευρώπη στα τέλη του 19ου αιώνα, ήρθαν ως επιχειρηματίες ή εργάτες για να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους, την ιδιοφυία και την εργατική τους δύναμη σε μια νέα κοινωνία. Μεμονωμένα άτομα ή ομάδες εγκαταστάθηκαν κατά διαστήματα στη Βρετανία, έσπειραν τις κοινωνικές τους ρίζες και παρέμειναν ως μέλη ξεχωριστών μειονοτήτων ή, σε άλλες περιπτώσεις, μπερδεύτηκαν με την πάροδο του χρόνου στο στημόνι και το υφάδι της βρετανικής κοινωνίας και αφομοιώθηκαν με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία.

Η συμβολή αυτών των εποίκων στην εξέλιξη της βρετανικής

1. R. E. Bell and N. Grant, *Patterns of Education in the British Isles* (Allen & Unwin, 1977).

2. J. Geipel, *The Europeans. An Ethnohistorical Survey* (London, 1969), σσ. 163-4.

κοινωνίας είναι αναμφισβήτητα σημαντική. Στο οικονομικό επίπεδο, αρκεί να αναφέρουμε την οικονομική δραστηριότητα των Ουγενότων και τη συμμετοχή τους στη μεταξοβιομηχανία του Λονδίνου³, το ρόλο των Ισραηλιτών στην εξέλιξη του τραπεζικού συστήματος, στη βιομηχανία υφασμάτων και στο εμπόριο⁴, και τη σημαντική παρουσία των Ιρλανδών, Ασιατών και Δυτικοϊνδών εργατών σε ορισμένους τομείς της σύγχρονης βρετανικής οικονομίας⁵. Στο πολιτιστικό και πολιτικό επίπεδο, οι έποικοι συνεισέφεραν στην καλλιτεχνική παραγωγή, υποστήριξαν οικονομικά την καλλιέργεια των γραμμάτων και των τεχνών⁶, και συμμετείχαν ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας⁷.

Αυτή η έντονη παρουσία των εποίκων στη βρετανική κοινωνία δεν ήταν όμως πάντα ευπρόσδεκτη. Η επιτυχία τους στο εμπόριο προκαλούσε συχνά την εχθρότητα όλων όσων αισθάνονταν θύματα του καπιταλιστικού συστήματος. Αν μάλιστα οι καπιταλιστές έποικοι τύχαινε να ξεχωρίζουν λόγω της φυλετικής ή εθνικής τους προέλευσης, γίνονταν στόχος έντονης αντίδρασης και επίθεσης. Έντονη ήταν όμως επίσης πολλές φορές η αντίδραση και η εχθρότητα της πλειονότητας απέναντι σε εργάτες διαφορετικής προέλευσης — μετανάστες ή μέλη κάποιας μειονότητας. Η αντίδραση αυτή άλλοτε ήταν αποτέλεσμα σύγκρουσης συμφερόντων μεταξύ των εργατών και δεν είχε σχέση με τη φυλετική ή εθνική τους καταγωγή⁸, και άλλοτε οφειλόταν στην αντιπάθεια και την προκατάληψη της πλειονότητας απέναντι στους μετανάστες. Αυτό φαίνεται σε περιπτώσεις που είναι δύσκολο ή ίσως αδύνατο να αποδώσει κανείς ευθύνες στη μια ή στην άλλη πλευρά για ειδικά κοινωνικά προβλήματα ή άσχημες καταστάσεις⁹. Συχνές είναι εξάλλου οι περιπτώσεις που η εχθρότητα αυτή χρησιμοποιήθηκε για πολιτικούς σκοπούς¹⁰.

Ως πριν από μερικές χιλιάδες χρόνια, η Βρετανία ήταν ενωμένη εδαφικά με την υπόλοιπη Ευρώπη, οπότε μπορούσε να φτάσει κανείς ως εκεί περπατώντας. Κατά τους ιστορικούς χρόνους, οι περίοδοι που ήταν πολιτικά ενωμένη με κάποιο τμήμα της ηπειρωτικής Ευρώπης

3. Samuel Smiles, *The Huguenots* (London, 1880), σσ. 251 .ε. Επίσης Ι. Skouloudi, «Alien immigration into and alien communities in London 1558-1640» (MSc London, 1936), και Alice Clare, *Getting, Standing and Investing in Early Modern Times* (Assen, 1975).

4. Stephen Aris, *The Jews in Business* (London, 1970).

5. E. J. B. Rose (ed.), *Colour and Citizenship* (London, 1969), σσ. 149-81.

6. Christopher Booker, *The Neophiliacs* (London, 1970), σσ. 93-5.

7. C.C. Aronsfeld, «Jewish patens of British music», *Jewish Chronicle* 21 October 1955.

8. Edna Bonacich, «A theory of ethnic antagonism: the split labor market», *ASR* τόμ. 37 (1972), σσ. 547-59.

9. Michael Banton, *Race Relations* (London, 1967), σσ. 298-9.

10. Paul Foot, *Immigration and the Race in British Politics*, (Harmondsworth, 1965), σσ. 87 κ.ε.

αντιπροσωπεύουν αθροιστικά περί τη μία χιλιετία. Σε όλες πάντως τις περιπτώσεις, η Βρετανία βρισκόταν πολύ κοντά στην Ευρώπη ώστε να δέχεται εύκολα καινούργιες ιδέες ή καταστάσεις, αλλά και ταυτόχρονα αρκετά μακριά ώστε να είναι σε θέση να συνθέτει παλιά και νέα στοιχεία πολιτισμού δημιουργώντας καινούργια δικά της πρότυπα.

Επώνυμα όπως Holland, Ireland, Spain ή Fleming, German, French, αποτελούν σοβαρή απόδειξη της σύμμεκτης καταγωγής των κατοίκων της Βρετανίας, για την οποία οι τελευταίοι τρέφουν ωστόσο αρκετά ομιχλώδη αντίληψη: το γενεαλογικό τους δέντρο τους προκαλεί συχνά ικανοποίηση, αρκεί να μην περιλαμβάνεται σ' αυτό κάποιος Ασιάτης ή Αφρικανός πρόγονος. Ο Μίλτων ασπαζόταν ευχαρίστως μια παλιά δοξασία που υποστήριζε ότι οι Βρετανοί (Britons) κατάγονταν από τον δισέγγονο του Αινεία της Τροίας Βρούτο, ο οποίος αποβιβάστηκε στο Devonshire και ίδρυσε το Λονδίνο¹¹. Γενικώς, οι Νεοάγγλοι είναι περήφανοι για την καταγωγή τους από εποίκους όπως οι Ουγενότοι, οι οποίοι εγκατέλειψαν τα σπίτια τους και ήρθαν στη Βρετανία για λόγους θρησκευτικής συνείδησης, ή ακόμη πιο περήφανοι αν κατάγονται από τους Νορμανδούς, οι οποίοι εγκατέλειψαν τα πατρώα εδάφη τους αναζητώντας καινούργια, υλικά ή πνευματικά, αγαθά και δύναμη. Παραδέχονται με μεγάλη άνεση ότι έχουν κληρονομήσει όλα τα θετικά χαρακτηριστικά των προγόνων τους και κανένα αρνητικό. Είναι όμως ρεαλιστικότερο να πιστεύουμε ότι όλα τα είδη μετανάστευσης ή εποίκησης είχαν και έχουν τόσο θετικές όσο και αρνητικές συνέπειες.

2. Η καταγωγή των κατοίκων

Οι πρώτοι κάτοικοι των Βρετανικών Νησιών κατά τους ιστορικούς χρόνους ήταν οι Κέλτες, πληθυσμός γεωργικός, που ξεκίνησαν από την κεντρική Ευρώπη γύρω στο 600 π.Χ. και έφταναν συνεχώς τα επόμενα πεντακόσια χρόνια. Φαίνεται ότι υπήρχαν δύο κελτικές φυλές, οι Goidels (Q-Celts) και οι Brythons (P-Celts), διότι υπάρχουν και δύο κελτικές γλώσσες: η Q-variety και η P-variety¹². Κατά τους αρχαιολόγους, η γλώσσα που εμφανίστηκε πρώτη στη Βρετανία ήταν η P-variety, η δε Q-variety έφτασε απευθείας στην Ιρλανδία, χωρίς να περάσει από τη Βρετανία¹³.

11. *The Prose Works of John Milton* εκδ. J. A. St. John (London, 1848), τομ. V. σ. 168.

12. Η Brithonic (P-variety) ήταν η γλώσσα των κατοίκων των περιοχών που σήμερα ονομάζονται Ουαλία, Αγγλία και του νοτίου τμήματος της Σκωτίας, ενώ η Goidelic (Q-variety) ήταν η γλώσσα της Ιρλανδίας και της βορειοδυτικής Σκωτίας. M. Stephens, *Linguistic Minorities in Western Europe* (Wales, 1976), σσ. 146-7.

13. R. G. Collingwood and J. N. L. Myres, *Roman Britain and the English Settlements*, *The Oxford History of England*, εκδ. G. N. Clark (Oxford, 1949), τόμ. I, σσ. 18-9.

Ο Ιούλιος Καίσαρας εισέβαλε για πρώτη φορά στη Βρετανία στα τέλη του 1ου π.Χ. αιώνα. Μετά την εισβολή του 43 μ.Χ., η Βρετανία έγινε επαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Οι τέσσερις περίπου αιώνες ρωμαϊκής κατοχής έφεραν στη Βρετανία μάλλον λίγους Ρωμαίους, αλλά πολλές άλλες ετερογενείς ομάδες εμπόρων και άλλων αποικιοκρατών της εποχής, πιθανόν δε πολυάριθμους στρατιώτες απ' όλη την επικράτεια της αυτοκρατορίας¹⁴ οι οποίοι, μετά τη στρατιωτική τους θητεία, παρέμειναν στη χώρα ως πολίτες.

Τριακόσια περίπου χρόνια αργότερα, οι Ρωμαίοι δέχτηκαν τις επιδρομές λαών που κατοικούσαν έξω από τα σύνορα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η Βρετανία δέχτηκε την επίθεση των Άγγλων, των Σαξόνων και των Ιούτων. Για τους Ρωμαίους, οι Αγγλοσάξονες ήταν θάρβαροι, για δε τους Αγγλοσάξονες, που διαδέχτηκαν τους Ρωμαίους μετά τη ρωμαϊκή κατοχή, οι Βρετανοί (Britons) ήταν «Welsh», δηλαδή ξένοι μέσα στην ίδια τους τη γη¹⁵, προσδιορισμός που διαδόθηκε σ' όλη την Ευρώπη. Αργά αλλά σταθερά παρατηρούμε μια συγχώνευση λαών και μια, τυχαία ίσως, πολυδιακοπτόμενη τάση προς τη δημιουργία έθνους. Η East Anglia πήρε το όνομά της από μια περιοχή του Slesvig γνωστή για τό σχήμα της, που μοιάζει με αγκίστρι¹⁶. Λίγο αργότερα το όνομα αυτό εξελίχθηκε σε England και δόθηκε σε ολόκληρο τμήμα του νησιού.

Γύρω στα τέλη του 8ου μ.Χ. αιώνα, η Βρετανία άρχισε να δέχεται συνεχείς επιθέσεις από τη Βόρεια Θάλασσα. Οι νέοι επιδρομείς, οι Βίκινγκοι, λεηλατούσαν στην αρχή τα παράλια των Νησιών και ξανάφευγαν, αλλά κατά το διάστημα 790-810 μ.Χ. άλλαξαν τακτική και εγκαταστάθηκαν μόνιμα. Οι Βίκινγκοι αναζητούσαν γη για καλλιέργεια και προέρχονταν από περιοχές της Δανίας και της Νορβηγίας αρκετά απομακρυσμένες μεταξύ τους. Οι Νορβηγοί Βίκινγκοι εγκαταστάθηκαν στα βορειοδυτικά νησιά της Σκωτίας και αργότερα στα Shetland Islands και στο βόρειο τμήμα της Ιρλανδίας. Οι Δανοί εγκαταστάθηκαν στη Northumbria και στη Mercia¹⁷.

Παρά τις μακροχρόνιες και θυελλώδεις επιδρομές και εισβολές των Βικίγκων, που κατέλαβαν μεγάλο μέρος του βόρειου τμήματος της Αγγλίας, η χώρα επέζησε και οι ανώτερες τουλάχιστον κοινωνικές τάξεις μάλλον ευημέρησαν. Οι τελευταίοι παλαιοί Άγγλοι βασιλιάδες είχαν κληρικούς με ανώτερη παιδεία τους οποίους η ευημερία της χώρας τους επέτρεπε να στρατολογούν από τα καλύτερα μυαλά της

14. R. G. Collinwood and J. N. L. Myres, op. cit., σ. 182.

15. *The Oxford Concise Etymological Dictionary of English Language* (1984), σ. 604 και M. Stephens, op. cit. σ. 202.

16. *The Oxford Concise Etymological Dictionary of English*, op. cit., σ. 18.

17. H. Bodey, *Immigrants and Emigrants*, (London, 1982), σ. 26.

Ευρώπης¹⁸. Το Λονδίνο, μολονότι ήταν ήδη εθνική πρωτεύουσα, άρχισε να διαδραματίζει ακόμη σπουδαιότερο ρόλο αφού, καθώς θρискόταν πολύ κοντά στην ηπειρωτική Ευρώπη, λειτουργούσε ως πύλη εισόδου για τους ξένους που έρχονταν να εγκατασταθούν στο Νησί. Στο μεταξύ, στις τάξεις των γηγενών άρχισε να εκδηλώνεται κάποια κακοβουλία εναντίον των νέων παρεισδυόντων και της ανερχόμενης νορμανδικής επιρροής στην αυλή του Εδουάρδου του Εξομολογητή¹⁹.

Ο Γουλιέλμος ο Κατακτητής εισέβαλε στην Αγγλία υποβοηθούμενος από τους κατοίκους της Φλάνδρας, πολλοί από τους οποίους κατάγονταν από την περιοχή που ονομάστηκε αργότερα Ολλανδία. Τη σημαία του Κατακτητή ακολουθούσε ένα αρκετά ανάμικτο πλήθος: φλαμανδικά πλοία βοήθησαν στη μεταφορά πολεμικού υλικού και στρατιωτών κατά την εκστρατεία και Φλαμανδοί ιππότες κέρδισαν αξιόλογα τιμάρια, ενώ η Βρετάνη προμήθευσε αξιοσέβαστο αριθμό λεηλατών²⁰.

Αν αναλογιστούμε ότι η Βρετάνη οφείλει μέρος του κελτικού πληθυσμού της στους Βρετανούς που εγκατέλειψαν την Κορνουάλη κατά τον 5ο και 6ο αιώνα, μετά την εισβολή των Σαξόνων²¹, ότι πολλοί Βρετόνοι ζούσαν στην Κορνουάλη και είχαν εμπορικές συναλλαγές με τις περιοχές της Μάγχης²², ενώ αρκετά χρόνια πριν οι Βενετοί, που μονοπωλούσαν το εμπόριο στις ακτές μεταξύ Βρετανίας και Ισπανίας, είχαν υψώσει το ανάστημά τους στον Ιούλιο Καίσαρα και είχαν διακόψει την απευθείας εμπορική επικοινωνία μεταξύ των δύο χωρών²³, έχουμε μια ζωντανή εικόνα για τη διακίνηση πληθυσμών μεταξύ Βρετανίας και ηπειρωτικής Ευρώπης.

Οι Σάξονες και οι Δανοί ήταν χωρικοί που αναζητούσαν γη για να την καλλιεργήσουν. Οι νέοι έποικοι είχαν άλλου είδους φιλοδοξίες, πολλοί μάλιστα απ' αυτούς που κατάγονταν από πόλεις όπως η Ρουέν είχαν έρθει για μόνιμη εγκατάσταση²⁴. Το Λονδίνο, με τα ήδη υπάρχοντα ξένα στοιχεία, δέχτηκε πρόθυμα τη νέα εισροή. Το 1066 ο πληθυσμός του Norwich απαρτιζόταν από Άγγλους και Δανούς. Το 1086 η πόλη εμπλουτίστηκε με Φλαμανδούς, Βρετόνους, αλλά και

18. F. M. Stenton, *English Society in the Early Middle Ages (1066-1307)*, (Harmondsworth, 1951), σ.13.

19. F. M. Stenton, *Anglo-Saxon England, The Oxford History of England*, εκδ. G. N. Clark (Oxford, 1955), τομ. II, σσ. 419-20.

20. F.M. Stenton, *English Society in the Early Middle Ages (1066-1307)*, op. cit., σσ. 577-649.

21. M. Stephens, op. cit., σσ. 202, 222, 364.

22. M. Stephens, op. cit., σσ. 205.

23. R. G. Collingwood and J. N. L. Myres, op. cit., σ. 24.

24. R. R. Sharpe, *London and the Kingdom* (London, 1894), σσ. 31-2, 36-7.

Γάλλους, τους οποίους ο Ralf, κόμης της East Anglia, είχε εγκαταστήσει προηγουμένως στη γαλλική κοινότητα της περιοχής²⁵. Η κυβερνητική πολιτική ήταν να δημιουργεί αποικίες σε στρατηγικές περιοχές, όπως είχαν κάνει παλιότερα οι Ρωμαίοι. Στο Nottingham δημιουργήθηκε επίσης μια γαλλική κοινότητα - αποικία, η οποία μάλιστα διατήρησε αρκετούς αιώνες την ιδιαίτερη ταυτότητα και τα έθιμά της²⁶.

Περί τα τέλη του ενδέκατου αιώνα, ύστερα από δύο περίπου χιλιετίες παλινδρομικών εισβολών, το Νησί άρχισε να ησυχάζει, αν εξαιρέσουμε ορισμένες σποραδικές μικροεπιδρομές. Στο εξής ο εποικισμός εξελίχθηκε μάλλον ήρεμα και οι έποικοι έπρεπε να προσαρμοστούν και να συμβιώσουν σε μια κοινωνία ομοειδούς ελέγχου και ευταξίας. Οι λόγοι που έφερναν πλέον τους εποίκους στη Βρετανία ήταν είτε λιμοί και έλλειψη διαφόρων αγαθών είτε οι διάφοροι πόλεμοι στην ηπειρωτική Ευρώπη. Πολλοί έρχονταν επίσης για να γλιτώσουν από κάποια ποινή ή κάποια επιδημία.

Οι μετανάστες έρχονταν συνήθως κατά ομάδες ή ενώνονταν με κοινότητες που ήταν ήδη εγκαταστημένες στη Βρετανία. Ανάμεσα σ' αυτούς που έρχονταν για να εγκατασταθούν μόνιμα, διακρίνονταν ως ξεχωριστό σώμα και διπλά αλλοδαποί οι Ισραηλίτες. Οι πρώτοι Ισραηλίτες της Αγγλίας προέρχονταν από τη Γαλλία και παρέμειναν καθ' όλα Γάλλοι, αν εξαιρέσουμε το γεγονός ότι δεν ήταν χριστιανοί²⁷. Στη διαμόρφωση της φεουδαρχικής Ευρώπης θα μπορούσε ίσως κανείς να τους χαρακτηρίσει «φορείς πολιτισμού»²⁸. Στη διάρκεια της διαμονής τους στην Αγγλία, κλήθηκαν πολύ συχνά να συνεισφέρουν σεβαστά κεφάλαια, για να καλυφθεί λόγω χάρη το κόστος της κατάκτησης της Ουαλίας ή το κόστος της εισβολής στην Ιρλανδία²⁹. Για πολλά χρόνια υπήρξαν όργανα του φεουδαρχικού ιμπεριαλισμού, μολονότι τα κέρδη που αποκόμισαν οι ίδιοι απ' αυτόν ήταν μάλλον πολύ λιγότερα από τις απώλειες. Θεωρούνταν μέρος της βασιλικής κυριαρχίας³⁰ και επέζησαν μόνο χάρη σ' αυτό το καταφύγιο. Το γεγονός ότι δεν αναμίχθηκαν με τους υπόλοιπους εποίκους τους βοήθησε να διατηρήσουν την κοινοτική ζωή και τους θεσμούς τους: οι μικρογραφαφικές δημοκρατίες τους, με τα συμβούλιά τους και το δικό τους δίκαιο, ήταν παράδειγμα από το οποίο πολλά θα μπορούσαν να διδαχτούν οι γείτονές τους στις πόλεις, αν διατηρούσαν μαζί τους αρμονικότερες σχέσεις.

25. G. Green and R. M. R. Young, *Norwich, the Growth of a City* (Norwich, 1972), σσ. 11-12.

26. W. Cunningham *Alien Immigrants to England* (London, 1969) σ. 36.

27. H. G. Richardson, *The English Jewry under Angevin Kings* (Oxford, 1906), σ. 3.

28. N. Bentwich, *The Jews in Our Time* (Harmondsworth, 1960), σ. 25.

29. Cecil Roth, *A History of the Jews in England* (Oxford, 1941), σσ. 34, 46, 109.

30. F. M. Powicke, *Medieval England 1066-1485* (London, 1931), σ. 115.

Την εποχή εκείνη ελάχιστοι ήταν οι Ισραηλίτες που κατόρθωσαν να πλουτίσουν. Οι περισσότεροι ήταν αφανείς, περιφρονημένοι και ζούσαν σε διαρκή κίνδυνο, με ασταθείς και μάλλον αβέβαιους πόρους που προέρχονταν λόγω χάρη από το δανεισμό μικρών χρηματικών ποσών ή την αποδοχή και τη μεταπώληση κλοπιμαίων. Για τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις ήταν αναγκαίο κακό, όπως ο ελάχιστος φιλοπόλεμος σε μια μιλιταριστική κοινωνία³¹. Η βασιλική προστασία δέχτηκε μεγάλη πίεση την εποχή των Σταυροφοριών. Σε μια χώρα όπου η φυλετική προκατάληψη είναι σιωπηρή αλλά έχει πολύ βαθιές ρίζες³², οι Ισραηλίτες ήταν εκατό ολόκληρα χρόνια ο αποδιοπομπαίος τράγος — όπως άλλωστε και σε πολλές άλλες χώρες — παρά το γεγονός ότι τα αντισημιτικά αισθήματα της εποχής οφείλονταν μάλλον σε κοινωνικούς και θρησκευτικούς παρά σε φυλετικούς λόγους. Πάντως καμιά άλλη εποχή στη Βρετανία δεν ξεπέρασε τις αγγλικές βιαιότητες του 1189-1190 εναντίον των Ισραηλιτών³³. Το 1187 ο Ερρίκος ο Β΄ είχε δημεύσει ήδη το ένα τέταρτο των περιουσιών των Ισραηλιτών για να χρηματοδοτήσει μια σταυροφορία. Μετά το 1218 οι Ισραηλίτες υποχρεώθηκαν να φέρουν ειδικό σήμα³⁴, ενώ μετά το 1220 περίπου τους επιβλήθηκαν τόσοι φόροι και έκτακτες εισφορές ώστε καταστράφηκαν τελείως οικονομικώς. Αφού δεν μπορούσαν πια να τους χρησιμοποιήσουν, οι Άγγλοι τους απέλασαν τελικά το 1290³⁵.

Για μεγάλο διάστημα, η οικονομία βρισκόταν στα χέρια των ξένων. Ως άτομα, Λομβαρδοί έμποροι δημιούργησαν μια εμπορική οδό μεταξύ Αγγλίας και θόρειας Ιταλίας, ενώ οι Γερμανοί ίδρυσαν συνεταιρισμούς μεταξύ αγγλικών και γερμανικών πόλεων. Ως ομάδες, δημιούργησαν μια ξένη παρουσία αισθητή για πολλά χρόνια η οποία προκάλεσε ταυτόχρονα εχθρότητες και βιαιότητες³⁶.

Στις αρχές του 12ου και ως τα μέσα του 14ου αιώνα, το μεγάλο πλήθος που ήρθε να εγκατασταθεί μόνιμα στην Αγγλία προερχόταν κυρίως από την πυκνοκατοικημένη Φλάνδρα, που οι πόλεις της διέπρεπαν στην υφαντουργική. Οι έποικοι αυτοί εγκαταστάθηκαν πρώτα στο νοτιοανατολικό τμήμα του Νησιού, που δεν απείχε πολύ από τις Κάτω Χώρες και από τη Βόρεια Γαλλία. Έτσι, αυτές οι τρεις περιοχές αποτέλεσαν κατά κάποιον τρόπο μια ενότητα, τον πυρήνα

31. Ο. π., σ. 116.

32. Crispin Jones, «Racism in Society and Schools» στον τόμο: *Racism, Diversity and Education*, εκδ. J. Gundara, C. Jones and K. Kimberley (London, 1986), σσ. 28-40.

33. R. B. Dobson, *The Jews of Medieval York and the Massacre of March 1190*, Borthwick Pamphlet, no. 45, York, 1979.

34. Cecil Roth, op. cit., σ. 90.

35. H. Bodey, op. cit., σ. 38.

36. A. Bearwood, *Alien Merchants in England 1350 to 1377*, (Cambridge, Mass., 1931), σ. 93.

της βορειοδυτικής Ευρώπης, που διαδραμάτισε τελικά πρωτοποριακό ρόλο στην εξέλιξη της υφαντουργικής. Οι Φλαμανδοί ήταν ευπρόσδεκτοι στο Νησί: από τη μια πλευρά λόγω της μεγάλης παραγωγής μαλλιού στην Αγγλία και από την άλλη επειδή τα εξωτερικά φυσικά χαρακτηριστικά τους δεν διέφεραν σχεδόν καθόλου από τα χαρακτηριστικά των Άγγλων. Αφομοιώθηκαν πολύ εύκολα, κυρίως με τους μικτούς γάμους. Με την πάροδο του χρόνου όμως, οι γάμοι αυτοί μεταξύ ξένων ανδρών και γηγενών γυναικών προκάλεσαν εχθρικές αντιδράσεις³⁷, κυρίως εκ μέρους των γηγενών ανδρών, που θεώρησαν ότι η παρείσφρυση αλλοδαπών τους στερούσε την επιλογή συζύγου. Το μέγεθος και η γεωγραφική θέση του Λονδίνου έδωσαν την ευκαιρία στην πλειοψηφία των Φλαμανδών να εγκατασταθεί εκεί μόνιμα. Η αμέσως επόμενη περιοχή υποδοχής μεταναστών ήταν η East Anglia. Μεγάλη θαλτώδης περιοχή χώριζε το ανατολικό από το κεντρικό τμήμα του Νησιού και η επικοινωνία ήταν πολύ ευκολότερη μέσω θάλασσης³⁸. Γι' αυτό και στα ανατολικά του Νησιού παρατηρείται μια ξαφνική διόγκωση του πληθυσμού, ο οποίος δεν μπορεί να διοχετευτεί προς τα δυτικά.

Εκτός από τις τεχνολογικές καινοτομίες που έφεραν μαζί τους, οι μετανάστες εμπλούτισαν την οικονομική οργάνωση της χώρας με δύο αντιφατικούς τρόπους. Κέντρα όπως η Γάνδη άρχισαν εκείνη την εποχή να παρουσιάζουν τα πρώτα δείγματα καπιταλισμού. Πολύ συχνά τεχνίτες εγκατέλειπαν την πατρίδα τους εξαιτίας της καταπίεσης των εργοδοτών τους και έφταναν, καθώς φαίνεται, στην Αγγλία μεταφέροντας μαζί τους σχέδια καταστατικών σωματείων, τα οποία προσάρμοζαν και χρησιμοποιούσαν για την ασφάλεια και την προστασία τους στο νέο περιβάλλον. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο η άρχουσα εμπορική τάξη του Λονδίνου και άλλων περιοχών στράφηκε τελικά εναντίον τους. Έτσι λοιπόν και οι Φλαμανδοί, όπως προηγουμένως οι Ισραηλίτες και οι Λομβαρδοί, χρειάστηκε να καταβάλουν μεγάλα χρηματικά ποσά προκειμένου να εξασφαλίσουν τη βασιλική εύνοια, χάρη στην οποία τους παραχωρήθηκαν τελικά ατομικά δικαιώματα. Οι συντεχνίες τους αποτέλεσαν πάντως παράδειγμα προς μίμηση για τους Άγγλους βιοτέχνες³⁹.

Διάφοροι άλλοι ειδικευμένοι ξένοι παρακινήθηκαν επίσης να έρθουν στην Αγγλία και να συνεισφέρουν στην εθνική της εξέλιξη: πρόκειται για πολιτική που εξακολουθεί να εφαρμόζεται ακόμα και

37. J. Stow, *A Survey of London*, έκδ. C. L. Kingsford (Oxford, 1908), τομ. 2, σσ. 54-5.

38. G. Green and R. M. R. Young, op. cit., σ. 7.

39. W. Cunningham, *The Growth of English Industry and Commerce during the Early and Middle Ages* (3rd edn, London, 1896), τόμ. 1, σσ. 341, 349.

σήμερα. Η μεταλλειολογία ήταν πάντα ειδικότητα της κεντρικής Ευρώπης. Έτσι, στα μέσα του 14ου αιώνα, μια ομάδα ανθρακωρύχων προσκλήθηκε να εργαστεί στην Αγγλία, ενώ Γερμανοί μεταλλειολόγοι ανέλαβαν τη διεύθυνση των ορυχείων αργύρου και μολύβδου στη Lake District⁴⁰. Στις αρχές του επόμενου αιώνα εξάλλου, Γερμανοί και κάτοικοι των Κάτω Χωρών προσκλήθηκαν να εργαστούν ως κατασκευαστές όπλων σε ειδικά χυτήρια· περίπου 1440 Ολλανδοί ήρθαν στην Αγγλία για να παραγάγουν αλάτι· την ίδια εποχή, οι ολλανδικές μέθοδοι εκσυγχρόνιζαν την πλινθοποιία, ενώ στα τέλη του 15ου αιώνα ο ολλανδικός ζύθος αντικατέστησε τον αγγλικό (ale): οι Ολλανδοί ζυθοποιοί της Αγγλίας ευημερούσαν⁴¹.

Έμμεσα ή άμεσα, αρκετά από τα παραπάνω προϊόντα ανταγωνίζονταν εκείνα που παρήγαγαν οι γηγενείς: ο ανταγωνισμός προκάλεσε και πάλι εχθρότητες μεταξύ Άγγλων και ξένων. Οι εχθρότητες αυτές, άλλοτε σχετικά λογικές και άλλοτε εντελώς παράλογες, εξελίχθηκαν, μετά τα τέλη του 14ου αιώνα, σε παράγοντα της πολιτικής ζωής του Λονδίνου⁴². Οι βιοτέχνες του Λονδίνου δυσανασχετούσαν για τον ανταγωνισμό με την επαρχία ή με τους αλλοδαπούς, ενώ οι πλούσιοι υφασματέμποροι, αποβλέποντας σε μια διευρυμένη εθνική αγορά, δέχονταν ευχαρίστως και τους δύο⁴³. Όλοι εκείνοι που πρωτοστατούσαν στη σύγκρουση με τους ξένους δεν επιζητούσαν στην ουσία να ανακόψουν την καπιταλιστική εξέλιξη: ήθελαν απλώς να εξασφαλίσουν ότι οι καπιταλιστές θά ήταν αυτοί οι ίδιοι. Έτσι, την εποχή αυτή άρχισε να διαμορφώνεται μια πρώιμη εθνική αστική τάξη. Παράλληλα, ενώ από το 13ο αιώνα οι περισσότεροι δημοτικοί σύμβουλοι του Λονδίνου ήταν Ιταλοί, Γασκόνιοι ή Ισραηλίτες στην καταγωγή και διατηρούσαν στενούς δεσμούς με άλλες χώρες, το 15ο αιώνα η διακυβέρνηση πέρασε σιγά - σιγά στα χέρια των γηγενών. Συγχρόνως άρχισε κάποια ζωηρή διεργασία συγχώνευσης και δημιουργίας μιας εθνικής κοινωνίας⁴⁴.

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι το διάστημα 1540-1560 είναι εποχή βαθιάς κοινωνικής αλλαγής. Από τη Μεταρρύθμιση η χώρα οδηγείται σε ένα είδος αστικής επανάστασης και αποκτά όλο και περισσότερο τη μορφή ομοιογενούς έθνους. Η μεταβολή αυτή οφείλεται κατά μεγάλο μέρος στην οξεία αντιπάθεια των ήδη γηγενών απέναντι στους ξένους. Η αντίφαση όμως έγκειται στο γεγονός ότι, καθώς η Αγγλία εξελισσόταν με ταχύ ρυθμό σε ομοιογενές έθνος, παρείχε στους

40. W. G. Collingwood, *The Lake Countries* (new edn, London, 1949), σ. 145.

41. A. Abram, *Social England in the Fifteenth Century* (London, 1909), σσ. 6-7.

42. G. Unwin, *The Guilds and Companies of London*, (London, 1938), σσ. 247-9.

43. Ο. π., σσ. 130, 138 κ.ε.

44. Ο. π., σ. 56 και του ιδίου *Studies in Economic History* (London, 1927), σσ. 53-4.

ξένους τη δυνατότητα να αφομοιωθούν με τον ήδη υπάρχοντα πληθυσμό⁴⁵.

Άλλο γεγονός που συνετέλεσε σ' αυτή την αφομοίωση ήταν η εμφάνιση ξένων διαφορετικού χρώματος. Από τις αρχές ήδη του 15ου αιώνα άρχισαν να εμφανίζονται στη Βρετανία ασυνήθεις ξένοι, που δεν προέρχονταν πια από την Ευρώπη αλλά από άλλες ηπείρους. Πρώτοι εμφανίστηκαν οι Τσιγγάνοι, οι οποίοι είχαν διασχίσει ήδη άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Πολλές εικασίες έχουν διατυπωθεί και εξακολουθούν να διατυπώνονται για την καταγωγή των Τσιγγάνων. Όσοι έφτασαν πάντως στην Αγγλία πιστεύουν ότι είναι γηγενείς της Αιγύπτου, χριστιανοί προσκυνητές, που έφυγαν για να γλιτώσουν από κάποιο διωγμό. Περιπλανώμενοι και όχι έποικοι, αμφίβολης εμπιστοσύνης, με όχι και τόσο χρηστά ήθη για την εποχή, περιήλθαν σε μάλλον δύσκολη θέση. Όπως και άλλοι περιπλανώμενοι ψυχαγωγεί της εποχής, κέρδιζαν τα προς το ζην με τη χειρομαντεία και ως γελωτοποιοί. Πολύ σύντομα όμως κατηγορήθηκαν ως μικροκλέφτες και κυνηγήθηκαν⁴⁶.

Όσοι Τσιγγάνοι κατευθύνθηκαν προς τα βόρεια της Σκοτίας, όπου η ζωή ήταν μάλλον ήσυχη, διατήρησαν αρκετές από τις καλλιτεχνικές τους ικανότητες. Έτσι η Σκοτία απέκτησε άριστους πλανόδιους επιδιορθωτές μαγειρικών σκευών και κεραμικών. Οι Τσιγγάνοι αυτοί ανέβαζαν κάθε χρόνο θεατρικά έργα στο Roslin, κοντά στο Εδιμβούργο, και κατοικούσαν σχεδόν μόνιμα μέσα στο Κάστρο. Και πάλι όμως κατηγορήθηκαν πολύ συχνά όχι μόνο για κλοπές, αλλά και για ανήθικο βίο, λόγω του κοινοβιακού τρόπου ζωής τους⁴⁷. Αυτό, βεβαίως, δεν ήταν φαινόμενο μόνο της εποχής εκείνης. Και σήμερα ακόμη, κάθε άτομο και ομάδα που αψηφά τους αποδεκτούς κανόνες ζωής, εύκολα κατηγορείται για ηθικές εκτροπές και παρεκτροπές, εφόσον η οικογένεια θεωρείται πρότυπο διαβίωσης του πολιτισμένου ανθρώπου.

Γύρω στα 1550, εμφανίστηκε στα παράλια της Βρετανίας μια άλλη φυλή, εντελώς άγνωστη ως τότε. Εκείνο που εντυπωσίασε την Αγγλία της εποχής ήταν το μαύρο χρώμα της φυλής αυτής: τα μέλη της, μολονότι δεν ήταν περισσότερα από μερικές εκατοντάδες, έκαναν σαφώς αισθητή την παρουσία τους. Οι μαύροι δεν ήταν επιδρομείς, έποικοι ή μετανάστες. Είχαν εισαχθεί στην Αγγλία ως σκλάβοι και μόνον ελάχιστοι κατόρθωσαν να αποκτήσουν την ελευθερία τους ή να λιποτακτήσουν από την εξουσία του ιδιοκτήτη τους. Οι Άγγλοι της

45. G. N. Clark (εκδ.), *The Oxford History of England*, τομ. VIII, IX.

46. A. L. Beier, «Vagrants and the Social Order in Elizabethan England», *Past and Present*, τεύχος 64 (1974), σσ. 7-8.

47. D. Macritchie, *Scottish Gypsies under the Stewarts* (Edinburgh, 1894), σ. 56.

εποχής εντυπωσιάστηκαν τόσο από το χρώμα της επιδερμίδας αυτών των σκλάβων ώστε έφτασαν μέχρι του σημείου να οργανώνουν δημόσιες συζητήσεις με θέμα την αιτία που το προκάλεσε⁴⁸. Σε γενικές γραμμές, όλοι οι λευκοί κάτοικοι της Αγγλίας άρχισαν να βλέπουν τους μαύρους με μεγάλη δυσπιστία, προκατάληψη και, πολλές φορές, με τρόμο. Το 1596 η κυβέρνηση, προκειμένου να συνδράμει τους ιδιοκτήτες μαύρων σκλάβων, έγραψε στους δημάρχους του Λονδίνου και άλλων πόλεων ότι η παρουσία τόσων νέγρων αποδεικνυε πόσο είχε ευλογηθεί η χώρα τους από το Θεό ώστε να αυξησει τον πληθυσμό της⁴⁹.

Ένα τρίτο φαινόμενο, μετά τους Τσιγγάνους και τους μαύρους, προκάλεσε ακόμα μεγαλύτερη αναταραχή στην αγγλική κοινωνία της εποχής. Αυτή τη φορά πρόκειται για μια καινούργια κοινότητα Ισραηλιτών, που οι γονείς ή οι πρόγονοί τους ήταν εξόριστοι από την Ισπανία και την Πορτογαλία. Ήρθαν στην Αγγλία από την Ολλανδία⁵⁰. Οι εκπρόσωποι της Παλαιάς Διαθήκης θα μπορούσαν να είναι μια νέα πνοή για την πουριτανική Αγγλία της εποχής, αλλά οι επιχειρηματίες του Λονδίνου τάχθηκαν εναντίον όλων αυτών των νέων ανταγωνιστών. Αυτή τη φορά η αντίδραση δεν οφειλόταν στο χρώμα των νέων προσφύγων - εποίκων, αλλά στις διασυνδέσεις τους με τη διεθνή αγορά. Μάταια ο εκπρόσωπός τους Μενασέχ προσπάθησε να πείσει την αγγλική κοινή γνώμη ότι οι περισσότεροι Ισραηλίτες δεν ζούσαν από την τοκογλυφία, αλλά απεναντίας πλήρωναν βαρύτατους φόρους⁵¹. Πάντως, παρά το γεγονός ότι η κοινή γνώμη της εποχής τους θεωρούσε θορυβώδεις και εκμεταλλευτές⁵², οι Ισραηλίτες της Αγγλίας κατόρθωσαν να επιβιώσουν, να διατηρήσουν τις συναγωγές τους, τα ήθη και τα έθιμά τους και να θεωρούνται σήμερα από τις πλέον πιστές και έντιμες κοινότητες, τα μέλη της οποίας είναι αξιοσέβαστοι Βρετανοί πολίτες που συμμετέχουν ενεργώς στην οικονομική, επιστημονική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της Μεγάλης Βρετανίας.

Όλο αυτό το διάστημα (16ος-17ος αιώνας), η Αγγλία απορροφούσε όλο και περισσότερους μετανάστες. Δεν ήταν βέβαια η μόνη χώρα όπου διάφοροι πληθυσμοί έφταναν αναζητώντας καινούργια πατρίδα.

48. J. Walvin, *The Black Presence. A Documentary History of the Negro in England, 1555-1860* (London, 1971), κεφ. 1 και K. Little, *Negroes in Britain: A Study of Racial Relations in English Society* (London, 1947).

49. J. Walvin, op. cit., σσ. 12, 64, 65.

50. Cecil Roth, op. cit., κεφ. 7, και *A History of the Morranos* (1959 edn, Philadelphia), κεφ. 10.

51. B. N. Nelson, *The Idea of Usury* (Princeton, 1949), σσ. 98 κ.ε.

52. *Diary*, 14 October 1663.

Η εποχή αυτή, εποχή οικονομικής εξάρθρωσης και πολιτικών ή θρησκευτικών διώξεων, είδε λεγεώνες να κινούνται από τη μια άκρη της Ευρώπης στην άλλη, μέσα σε χρόνιες εχθροπραξίες και πολέμους. Η αναστάτωση αυτή είχε τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιπτώσεις για την Αγγλία και τα Βρετανικά Νησιά. Μπορεί να έχασαν πληθυσμό από τις οικονομικώς βραδυκίνητες περιοχές, κέρδισαν όμως καινούργιο, κυρίως στην αναπτυσσόμενη νοτιοανατολική πλευρά της Βρετανίας, με αποτέλεσμα να επέλθει μια ανισοκατανομή του οικονομικώς ενεργού πληθυσμού. Η εποχή αυτή ήταν το αποκορύφωμα της εισροής ξένων μεταναστών στην Αγγλία. Γνωστή και ως «πρώτη βιομηχανική επανάσταση» της Αγγλίας, χαρακτηρίζεται από τη συνεχώς μεγαλύτερη εδραίωση του καπιταλισμού. Όσο για τους αλλοδαπούς βιοτέχνες, που επηρέαζαν όλους τους τομείς της παραγωγής, θα μπορούσαμε να τους χαρακτηρίσουμε ηγέτες της «βιομηχανικής αναγέννησης».⁵³

Η παραδοσιακή πολιτική των Άγγλων απέναντι στους ξένους που επιθυμούσαν να εγκατασταθούν στη χώρα εφαρμόστηκε και πάλι: οι πόρτες ήταν ανοιχτές για τους ταλαντούχους οποιουδήποτε τομέα. Ο Εδουάρδος Δ΄ εγκατέστησε τριακόσιους Φλαμανδούς κατασκευαστές όπλων στο Yorkshire⁵⁴. Ο Cromwell, αποβλέποντας στην ανάπτυξη του εμπορίου, διευκόλυνε την είσοδο των Ισραηλιτών λόγω των διασυνδέσεων που είχαν με τις διεθνείς αγορές. Λίγο αργότερα, έφτασαν από την Ιταλία, τη Γερμανία, τη Γαλλία και τις Κάτω Χώρες πολλοί άλλοι κατασκευαστές στυπτηρίων, υφασμάτων και μεταλλικών σκευών⁵⁵. Κατά το 16ο αιώνα βελτιώθηκαν οι τεχνικές μέθοδοι και ο εξοπλισμός των μεταλλείων. Στον τομέα της μεταλλουργίας οι «διδάσκαλοι» ήταν ανέκαθεν οι Γερμανοί. Η Αγγλία δέχτηκε έτσι αρκετά μεγάλο αριθμό ειδικών από το Τυρόλο⁵⁶, αλλά και από άλλες εθνότητες, όπως Βρετόνους και Ολλανδούς μεταλλειολόγους και κατασκευαστές κασιτέρου και χαλκού και Γάλλους κατασκευαστές μολύβδου και σιδήρου⁵⁷. Οι Ολλανδοί έποικοι συνέβαλαν στον εκσυγχρονισμό των υδραυλικών συστημάτων, με μεθόδους που έφεραν μυστικά στην Αγγλία. Ολλανδός ήταν ο κατασκευαστής της, εντυπωσιακής για την εποχή, αντλίας που τοποθετήθηκε κοντά στη London Bridge και με μολύβδινους αγωγούς διοχέτευε στις κατοικίες νερό από τον Τάμεση⁵⁸. Ολλανδοί εξάλλου και κάτοικοι των Κάτω Χωρών, από τους

53. G. Unwin, *Guilds and Companies*, op. cit., σ. 246.

54. J. A. Fleming, *Flemish Influence in Britain* (Glasgow, 1930), τομ. 1, σ. 293.

55. W. Cunningham, *The Growth of English Industry and Commerce in Modern Times* (Cambridge, 1892), σσ. 156 κ.ε.

56. Collingwood, op. cit., σσ. 145-6.

57. W. Cunningham, *Alien Immigrants*, op. cit., σ. 122.

58. J. Stow, op. cit., τόμ. 1. σ. 18.

οποίους διακόσιοι εγκαταστάθηκαν οικογενειακώς στην Αγγλία, ασχολήθηκαν με την αποξήρανση ελών και βαλτωδών περιοχών⁵⁹.

Κατά τη διάρκεια των γαλλικών εμφυλίων πολέμων, στα τέλη του 16ου αιώνα, αρκετά μεγάλο πλήθος διαμαρτυρομένων βρήκε καταφύγιο στην Αγγλία· οι περισσότεροι όμως δεν εγκαταστάθηκαν μόνιμα. Αργότερα, γύρω στα 1680, οι διωγμοί του Λουδοβίκου ΙΔ' εναντίον των Ουγενότων έφεραν στη Βρετανία εκατό περίπου χιλιάδες νέους κατοίκους, ως επί το πλείστον από τη βόρεια Γαλλία, τη Νορμανδία και τη Βρετάνη⁶⁰. Η Αγγλία, που την εποχή αυτή ήταν ήδη χώρα χριστιανών διαμαρτυρομένων, τους υποδέχτηκε μάλλον ασμένως: χαρακτηριστικό είναι ότι δημιουργήθηκε και μια επιτροπή με σκοπό να συγκεντρώσει χρήματα απ' όλη τη χώρα και να συμβάλλει στην αποκατάστασή τους. Αρκετοί από τους πρόσφυγες αναχώρησαν τελικά για Αμερική, οι περισσότεροι όμως παρέμειναν στη Βρετανία⁶¹.

Οι Ουγενότοι εισήγαγαν στη Βρετανία τις περιφημες μεθόδους τους επεξεργασίας της μετάξης. Πολλοί εργάστηκαν ως κατ' οίκον δάσκαλοι σε οικογένειες που θεωρούσαν ότι ο προτεσταντισμός και η γαλλική γλώσσα εξασφάλιζαν υψηλής στάθμης μόρφωση για τα παιδιά τους. Από τους Ουγενότους διδάχτηκαν εξάλλου οι Άγγλοι την κηποτεχνική, στην οποία διακρίνονται ως σήμερα. Οι Ουγενότοι που προέρχονταν από τις ανώτερες γαλλικές κοινωνικές τάξεις συμμετείχαν στον αγώνα των Άγγλων για την κατάληψη της Ιρλανδίας και εγκαταστάθηκαν εκεί⁶². Η εγκατάστασή τους δεν ήταν όμως τόσο εύκολη, γιατί προσέκρουσε στην αντίδραση του τοπικού στοιχείου⁶³. Αφορμή της αντίδρασης αυτής, που πήρε συχνά βίαιη μορφή, στάθηκε ο ανταγωνισμός στην υφαντουργία, βαθύτερη όμως αιτία φαίνεται ότι ήταν οι θρησκευτικές διαφορές: οι Ουγενότοι έσπευσαν να βοηθήσουν τους Άγγλους να καταλάβουν την Ιρλανδία, ίσως γιατί αισθάνονταν ότι μ' αυτό τον τρόπο εκδικούνταν το καθολικό στοιχείο, που τους είχε εξαναγκάσει να εκπατριστούν.

Η συρροή Ουγενότων στην Αγγλία ήταν πολύ μεγαλύτερη από κάθε άλλη συρροή μεταναστών: οι Ουγενότοι δημιούργησαν ξεχωριστή δική τους πόλη μέσα στο Λονδίνο, ενώ στις αρχές του 18ου αιώνα είχαν ήδη τριάντα πέντε δικές τους εκκλησίες στη βρετανική πρωτεύουσα. Διακρίνονταν για την ευταξία τους, την καθαριότητά τους, την ευθυμία του χαρακτήρα τους, καθώς και για την επιτυχία στην

59. Samuel Smiles, op. cit., σ. 113.

60. D. C. A. Agnew, *Protestant Exiles from France in the Reign of Louis XIV*, (1866), κεφ. 10.

61. F. M. Wilson, *They Came as Strangers. The Story of Refugees in Great Britain* (London, 1959), σσ. 62 κ.ε.

62. J. Walvin, *Passage to Britain* (Great Britain, 1984), σ. 28.

63. D. C. A. Agnew, *Henri de Ruigny, Earl of Galway* (Edinburgh, 1864), σ. 85.

επαγγελματική σταδιοδρομία τους. Η πόλη τους όχι μόνο δεν είχε όψη συνοικισμού, αλλά αντίθετα ήταν παράδειγμα προς μίμηση για το παλιό και ρυπαρό Λονδίνο. Η ευημερία τους στηριζόταν στην υφαντουργία μεταξωτών υφασμάτων. Για πρώτη φορά στην ιστορία της Αγγλίας, μετανάστες έθεσαν σε λειτουργία μια νέα βιομηχανία με εισαγόμενη πρώτη ύλη, που η παραγωγή της προοριζόταν κυρίως για εξαγωγή σε μακρινές χώρες⁶⁴. Η κατασκευή εργαλείων, ρολογιών⁶⁵, διακοσμητικών ειδών και ειδών μαχαιροποιίας ήταν μερικοί από τους υπόλοιπους κλάδους όπου διέπρεψαν οι Ουγενότοι, οι οποίοι συνέβαλαν επίσης στη βελτίωση της υαλουργίας και της χαρτοβιομηχανίας⁶⁶. Βέβαια, θα πρέπει και πάλι να λάβουμε υπόψη μας τα προβλήματα που δημιουργούσε η παρουσία των Ουγενότων στους ντόπιους βιοτέχνες ή ανεξάρτητους τεχνίτες, για τους οποίους η εθνική πρόοδος δεν ήταν παρά ψυχρή παρηγοριά.

Όπως και οι προηγούμενες γενιές μεταναστών, οι Ουγενότοι καλλιέργησαν το έδαφος για την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Τώρα όμως τα αποτελέσματα ήταν ίσως ταχύτερα λόγω της πολιτικής αναταραχής που επικρατούσε στην Αγγλία και των επιχειρήσεων μεγάλου οικονομικού εύρους που άρχιζαν να εμφανίζονται. Διακανονισμοί συντεχνιών κατέρρευσαν, και γύρω στα 1750 πολλές εταιρείες του Λονδίνου άρχισαν να καταργούν τους περιορισμούς σχετικά με τις προσλήψεις ξένων. Από μια άποψη όμως οι Ουγενότοι παρείχαν ίσως και το αντίδοτο: η αλληλεγγύη που είχαν μεταξύ τους ή με άλλους προγενέστερους ομογενείς τους φαίνεται να είναι ο θεμέλιος λίθος της Friendly Society, πρόγονος επομένως των εργατικών σωματείων και συνδικάτων (trade unions) της Βρετανίας⁶⁷.

Ενώ στην Ιρλανδία οι Ουγενότοι συνέβαλαν στην εγκαθίδρυση μιας νεοφεουδαρχικής κοινωνίας⁶⁸, στην Αγγλία συνέβαλαν προς την αντίθετη κατεύθυνση, στο συμβιβασμό της παλαιότερης με τη νεότερη άρχουσα τάξη. Μεγάλος αριθμός Ουγενότων μικρομεσαίας τάξης άσκησαν ελεύθερα επαγγέλματα ή εργάστηκαν ως ανεξάρτητοι έμποροι, με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν μια υγιή μεσαία τάξη⁶⁹. Στο εξωτερικό εμπόριο, οι διασυνδέσεις με τους ομογενείς τους, δικτυωμένες σ' όλη την προτεσταντική Ευρώπη, υπήρξαν πολύτιμες,

64. Adam Smith, *The Wealth of Nations* (London 1776), θιβλίο 3. κεφ. Γ'.

65. K. Ulliyet, *Clocks and Watches* (London, 1971), σσ. 42-4.

66. Samuel Smiles, op. cit., σσ. 271-3.

67. G. Unwin, *Guilds and Companies*, op. cit., σ. 340.

68. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, οι Ουγενότοι που εγκαταστάθηκαν στην Ιρλανδία ήταν από τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, άρα προέρχονταν από μια ευρωπαϊκή φεουδαρχική κοινωνία της εποχής εκείνης.

69. F.M. Wilson, op. cit., σσ. 62 κ.ε.

όπως ακριβώς και οι διασυνδέσεις των Ισραηλιτών. Τόσο οι Ουγενότοι όσο και οι Ισραηλίτες, γόνιμοι γαλλικών και ολλανδικών οικογενειών, διαδραμάτισαν, ως τραπεζίτες, επενδυτές και χρηματιστές, πρωταγωνιστικό ρόλο στη λεγόμενη οικονομική επανάσταση της Αγγλίας, γνωστή ως «Dutch finance», που θεωρήθηκε ζωτικός παράγοντας της αγγλικής οικονομίας⁷⁰. Επομένως, δεν είναι ίσως τυχαίο το γεγονός ότι ο πρώτος Διοικητής της Τράπεζας της Αγγλίας, ο Sir John Houblon, ήταν Ουγενότος.

Όχι μόνον άκαμπτοι καλθινιστές, αλλά και πολλοί διανοούμενοι που διαπνέονταν από την ιδέα της ελευθερίας του πνεύματος αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη Γαλλία την εποχή του καθολικού σκοταδισμού, το 1680. Σ' αυτούς που διέσχισαν το Καλάι συγκαταλέγονταν και ορισμένοι πρωτοπόροι που τα πειράματά τους κατέληξαν στην εφεύρεση της ατμομηχανής⁷¹. Οι Ουγενότοι ίδρυσαν επίσης και οργάνωσαν σχολεία, ενώ χάρη στο συγγραφικό τους έργο η Αγγλία διατήρησε την επαφή με την εξέλιξη της ευρωπαϊκής διανόησης⁷². Αντί να οξύνουν το θρησκευτικό φανατισμό, όπως θα συνέβαινε ίσως αν έρχονταν σε προγενέστερα χρόνια, συνέβαλαν στην πνευματική και οικονομική ανάπτυξη της Αγγλίας, διεργασίες που συνδέονται στενά η μια με την άλλη.

Τους επόμενους δύο αιώνες, δεν παρατηρείται μαζική εισροή μεταναστών ή γενικότερα προσφύγων στα Βρετανικά Νησιά, που όλο αυτό το διάστημα στέλνουν μάλλον στο εξωτερικό, κυρίως στην Αμερική, περισσότερο πληθυσμό απ' όσον δέχονται από την Ευρώπη. Η εθνική συνείδηση ενισχύεται όλο και περισσότερο. Από το 15ο ήδη αιώνα, οι όροι ξένος και αλλοδαπός είχαν αρχίσει ν' αποκτούν πολύ στενή έννοια. Όσο για το αν θα 'πρεπε να διευκολύνονται οι αλλοδαποί να αποκτήσουν τη βρετανική υπηκοότητα, αυτό το θέμα ξεσήκωνε πάντα έντονες συζητήσεις και φιλονικίες. Οι ξένοι έμπαιναν στη χώρα χωρίς έλεγχο — το διαβατήριο ήταν είδος άγνωστο την εποχή εκείνη — αλλά ως αλλοδαποί δεν είχαν παρά ελάχιστα νομικά δικαιώματα και ανά πάσα στιγμή μπορούσαν πολύ εύκολα να απελαθούν⁷³.

Έπειτα από αρκετές συζητήσεις σχετικά με τη χορήγηση υπηκοότητας σ' όλους γενικά τους ξένους, το θέμα ατόνησε. Αντ' αυτού εγκρίθηκε, το 1709, η Πράξη της Προτεσταντικής Πολιτογράφησης.

70. J. Walvin, *Passage to Britain*, op. cit., σ. 29.

71. Samuel Smiles, op. cit., σ. 243.

72. F. M. Wilson, op. cit., σ. 50 κ. ε. και D.C.A., Agnew, *Protestant Exiles*, op. cit., κεφ. 13, «Refugee Literati».

73. C. W. Chitty, «Aliens in England in the sixteenth century», *Race*, τόμ. 8 (1966).

Επαγγελματικοί ανταγωνισμοί, αγγλικανική στενότητα πνεύματος και πολιτική δυσπιστία, όλ' αυτά σε συνδυασμό, συνέτειναν στο να καταργηθεί η Πράξη το 1712, όταν στην εξουσία βρίσκονταν οι Torries. Το βασικό επιχείρημα υπέρ της Πράξης ήταν ότι η παραχαϊδευμένη αγγλική εργατική τάξη θ' αντιμετώπιζε τον ανταγωνισμό των ξένων εργατών, οπότε θα μειώνονταν τα ημερομίσθια. Η αντίθετη άποψη υποστήριζε ότι, αντιθέτως, η αγγλική οκνηρία θα επηρέαζε πολύ σύντομα και τους ξένους εργάτες και ότι — εντυπωσιακό προμήνυμα μεταγενέστερων απόψεων — η «επιμιξία» θα παρήγε εκφυλισμένο καρπό, μια παρακμασμένη και ποταπή γενιά «νεογνών»⁷⁴. Οι γηγενείς γελοιοποιούσαν και έβριζαν τους ξένους⁷⁵. Αυτή η σκληρή συμπεριφορά συνετέλεσε ενδεχομένως στην αφομοίωση: οι ξένοι μετανάστες προσπάθησαν ν' αλλάξουν τους τρόπους και τα ονόματά τους και να λησμονήσουν την καταγωγή τους όσο γινόταν πιο γρήγορα.

Η αποικιοκρατία άρχισε να φέρνει καινούργιο πληθυσμό στη Βρετανία, μόνο που αυτή τη φορά οι καινούργιοι έποικοι δεν ήταν Ευρωπαίοι. Καλλιεργητές φυτειών, που επέστρεφαν από τις Δυτικές Ινδίες και τη Βιρτζίνια, έφερναν μαζί με τα υπάρχοντά τους και μαύρους δούλους. Οι δούλοι θα τους βοηθούσαν στο μεγάλο υπερατλαντικό ταξίδι και θα τους χρησίμευαν αργότερα στη Βρετανία για τις δουλειές εκείνες που δεν έκαναν οι λευκοί κάτοικοι. Τις περισσότερες όμως φορές οι δούλοι δραπέτευαν φτάνοντας στη Βρετανία. Όσο για τους λευκούς κατοίκους, αυτοί άρχισαν να φοβούνται ότι το αγγλικό αίμα μολυνόταν, ενώ όλο το έθνος άρχιζε να μοιάζει στην όψη και τη διανοητική αναξιότητα με τους Πορτογάλλους και τους Μαυριτανούς⁷⁶.

Η Ευρώπη παρακολουθούσε ήδη την παρακμή της Ιβηρικής Χερσονήσου. Η ανάμιξη με το αραβικό στοιχείο ήταν πλέον οφθαλμοφανής και ο κίνδυνος διαγραφόταν τεράστιος για την υπόλοιπη Ευρώπη της εποχής. Με την κατάκτηση των Ινδιών, την ίδια περίοδο, άρχισε να διαδίδεται η ιδέα ότι οι έγχρωμες φυλές ήταν κατώτερες από τη λευκή. Οι Βρετανοί εργάτες διαπίστωναν ταυτόχρονα ότι τα ημερομίσθιά τους μειώνονταν ακόμη περισσότερο λόγω του ανταγωνισμού με τους δούλους⁷⁷. Οι συζητήσεις για το νόμιμο της δουλείας συνεχίστηκαν πάντως ως το 1772, οπότε η δικαστική απόφαση Mansfield επέφερε την ουσιαστική κατάργησή της. Μια παρόμοια περίπτωση το 1777 απάλλαξε τη Σκοτία από το καθεστώς της δουλείας, και μάλιστα πολύ

74. Ο. π., σ. 132.

75. Oliver Goldsmith, *The Citizen of the World* (London, 1762), Letter XCI.

76. J. Walvin, *The Black Presence*, op. cit., σ. 68.

77. Ο. π., σσ. 25-7, 98 κ.ε.

ευθώς⁷⁸. Ελεύθεροι Αφρικανοί και άλλοι έγχρωμοι μπορούσαν τώρα πια να κυκλοφορούν χωρίς περιορισμούς στη Βρετανία.

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, δύο ολόκληρους περίπου αιώνες δεν παρατηρείται μαζική εισροή Ευρωπαίων μεταναστών στην Αγγλία. Παρατηρείται όμως, αντίθετα, εσωτερική μετανάστευση. Γύρω στα 1840, ύστερα από το μεγάλο λιμό της Ιρλανδίας, μεγάλο μέρος του πληθυσμού της μετανάστευσε στην Αγγλία αναζητώντας εργασία. Στα μέσα του 19ου αιώνα οι Ιρλανδοί της Αγγλίας, που στην πλειοψηφία τους βρήκαν καταφύγιο εκτός Λονδίνου⁷⁹, ήταν η πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστών. Οι Ιρλανδοί που αφομοιώθηκαν με το αγγλικό στοιχείο και έζησαν άνετα φαίνεται πως ήταν προτεστάντες, ή έγιναν προτεστάντες γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, και φυσικά ευημέρησαν. Οι φτωχές και μειονεκτικές τάξεις εγκαταστάθηκαν στα περίχωρα του Λονδίνου, κυρίως σε έρημες και εκτός σχεδίου πόλης περιοχές, όπου φυτοζωούσαν, αφού απασχολούνταν σε θέσεις με χαμηλή αμοιβή, λόγου χάρι ως θυρωροί⁸⁰. Επικρατεί συχνά η αντίληψη ότι η μετανάστευση προς την Αγγλία κατά τα νεότερα χρόνια είναι αποτέλεσμα της περιφερειακής και αποικιοκρατικής πολιτικής της Βρετανίας. Στην περίπτωση όμως των Ιρλανδών, που κατά το μεγαλύτερο μέρος τους ήρθαν στην Αγγλία στα μέσα του 19ου αιώνα, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε υπεύθυνους τους Άγγλους και την πολιτική τους, γιατί βεβαίως δεν προκάλεσαν αυτοί το λιμό στην Ιρλανδία.

Οι Σκότοι της Αγγλίας βρίσκονταν, σε κάθε περίπτωση, σε καλύτερη κατάσταση από τους Ιρλανδούς. Προέρχονταν κυρίως από ορεινές περιοχές της Σκοτίας, από οικογένειες γαιοκτημόνων που διέθεταν επαρκή μόρφωση από τη μεσαιωνική ήδη εποχή. Στην Αγγλία άρχισαν να συρρέουν αυτή την εποχή με σκοπό να γίνουν έμποροι, δικηγόροι, πολιτικοί και αξιωματικοί⁸¹: δεν απέβλεπαν δηλαδή σε οικονομική, αλλά σε κοινωνική άνοδο. Παρ' όλ' αυτά νοσταλγούσαν συχνά το φεουδαρχικό καθεστώς της Σκοτίας: οι Σκότοι εργάτες ήταν τόσο καλοί και υπάκουοι (στη Σκοτία δεν υπήρχε Νόμος Προστασίας των Απόρων — Poor Law — που να κακομαθαίνει τους εργάτες) ώστε βρίσκονταν έτσι στο έλεος του κυρίου τους. Γι' αυτό το λόγο, οι Άγγλοι συνήθιζαν να προσλαμβάνουν ως δικαστικούς κλητήρες τους γιους Σκότων αγροτών, αφού το επάγγελμα αυτό, ιδιαίτερα την εποχή

78. N. Wilson, «Legal Attitudes to Slavery in Eighteenth-century Britain», *Race*, τόμ. 11 (1970), σσ. 463-475.

79. J. Walvin, *Passage to Britain*, op.-cit., σ. 27.

80. George Borrow, *Lavengro* (London, 1851), κεφ. 9.

81. J. N. M. Maclean, *The Macleans of Sweden* (Edinburgh, 1971), σ. XIV.

εκείνη στην Αγγλία, μπορούσε να λειτουργήσει μόνο ως καθεστώς σχέσης αφέντη-δούλου⁸².

Με τη βιομηχανική επανάσταση, άρχισε να κινητοποιείται έντονα και να αναπτύσσεται ο κελτικός πληθυσμός της Ευρώπης. Η Βρετανία προσείλκυσε όμως πολύ λιγότερο ξένο εργατικό δυναμικό απ' ό,τι άλλες χώρες λίγο αργότερα, και ιδιαίτερα η Γαλλία. Την εποχή εκείνη η Βρετανία βρισκόταν στην πρώτη γραμμή της τεχνολογίας, διέθετε δικούς της ειδικευμένους εργάτες και δε δυσκολευόταν να βρει ανειδίκευτους: η δημογραφική της αύξηση ήταν αλματώδης και εκτός αυτού διέθετε τεράστια αποθέματα εργατικού δυναμικού στις κελτικές περιοχές της. Άλλος παράγοντας που συντελούσε σ' αυτή την αυτάρκεια ήταν η κινητικότητα των κατοίκων της. Οι Άγγλοι μετακινούνταν πολύ εύκολα από τη μια περιοχή στην άλλη, όπου υπήρχε ζήτηση για εργατικά χέρια⁸³, συνήθεια που τη διατηρούν ακόμη και σήμερα· τελευταία μάλιστα, με το πρόβλημα της ανεργίας, η συνήθεια αυτή έχει μεταβληθεί σε κυβερνητική πολιτική⁸⁴. Οι Κέλτες πάντως της Βρετανίας του 19ου αιώνα φαίνεται πως δεν είχαν μεγάλα περιθώρια επιλογής και, καταπιεσμένοι όπως ήταν κοινωνικά, αναγκάζονταν να κάνουν όλες αυτές τις δουλειές που δεν έκανε ο αγγλικός πληθυσμός στην πλειοψηφία του⁸⁵.

Η μεγαλύτερη συνεισφορά των Ιρλανδών στη βιομηχανική επανάσταση της Αγγλίας ήταν η σκληρή χειρωνακτική εργασία. Η βιομηχανική επανάσταση απαιτούσε τεράστια εργατική δύναμη και εργατικά χέρια για εργασία εκτός εργοστασίων, στην κατασκευή ιδιαίτερα καναλιών και σιδηροδρομικών γραμμών. Στη σιδηροδρομική γραμμή Lancaster-Carlisle, απασχολήθηκαν κατά το ένα τρίτο Ιρλανδοί, κατά το ένα τρίτο Σκότοι και κατά το ένα τρίτο Άγγλοι. Η αλληλεγγύη μεταξύ των εργατών ήταν μάλλον ανύπαρκτη: οι Άγγλοι εργάτες αντιπαθούσαν τους Ιρλανδούς, γιατί οι τελευταίοι εργάζονταν με χαμηλά ημερομίσθια. Τόσο στην Αγγλία όσο και στη Σκωτία χρησιμοποιούνταν πολύ συχνά απεργοσπάστες από την Ιρλανδία, μερικές φορές και από την Ουαλία ή τις φτωχές περιοχές της Σκωτίας. Το γεγονός αυτό προκαλούσε μεταξύ των εργατών προστριβές, διχόνοιες και διαπληκτισμούς, που εξελίσσονταν σε εξεγέρσεις και εξαπλώνονταν σε

82. William Cobbett, *Tour in Scotland and in the Four Northern Counties of England* (London, 1833) σσ. 101-2, 106.

83. A. H. Dodd, *The Industrial Revolution in North Wales* (Cardiff, 1933), σ. 382.

84. Με ειδικά προγράμματα στα δελτία ειδήσεων της τηλεόρασης, παροτρύνουν τους άνεργους να ακολουθήσουν το παράδειγμα αυτών, που προτίμησαν την εσωτερική μετανάστευση από την ανεργία. Η μεταφορά στον καινούργιο τόπο εργασίας και κατοικίας γίνεται με έξοδα του κράτους.

85. W. H. Marwick, *Economic Development in Victorian Scotland* (London, 1936), σσ. 131-2.

ολόκληρες περιοχές⁸⁶. Με τον καιρό επικράτησε στη Βρετανία — όπως και στην Αμερική, την Αυστραλία και, τα νεότερα χρόνια, στη Γερμανία — η τάση να απασχολούνται οι γηγενείς στις εξειδικευμένες θέσεις απασχόλησης και οι νεόφερτοι μετανάστες για τη σκληρή χειρωνακτική εργασία. Βλέπουμε δηλαδή ότι στη Βρετανία η «εργατική αριστοκρατία» ορίζεται σε μεγάλο βαθμό σε σχέση με την εθνικότητα, καθώς και με την κοινωνική θέση. Οι όροι *υπηκοότητα* και *εθνικότητα* μπορεί να έχουν γίνει, τυπικά και επίσημα, ταυτόσημες, στην ουσία όμως δεν είναι. Είναι πια οφθαλμοφανές ότι η εργατική τάξη της Αγγλίας απαρτίζεται στην πραγματικότητα από δύο τάξεις: την *upper working class*, η οποία διακρίνεται λόγω εθνικής, κοινωνικής αλλά και φυλετικής καταγωγής της, και τη *lower working class*, στην οποία ανήκουν κυρίως οι μαύροι και οι έγχρωμοι, που καταλαμβάνουν τις ταπεινότερες θέσεις εργασίες.

Οι Ιρλανδοί δεν συνεισέφεραν πάντως μόνον ως χειρώνακτες στη βιομηχανική επανάσταση. Η πολιτική παρουσία τους είναι έντονη, ιδιαίτερα στο ριζοσπαστικό κίνημα της Αγγλίας, παρά το γεγονός ότι τα ριζοσπαστικότερα μέλη της βρετανικής κοινωνίας της εποχής — ιρλανδικής ή άλλης εθνικότητας — μετανάστευσαν μάλλον στην Αμερική· στην Αγγλία έμειναν κυρίως οι συντηρητικοί φιλελεύθεροι. Οι Ιρλανδοί ήταν από τους πρωτεργάτες του Χαρτισμού⁸⁷, του εργατικού αυτού κινήματος που κατέρρευσε ήδη στα πρώτα του βήματα, επειδή οι Άγγλοι αστοί φοβήθηκαν ότι αργά ή γρήγορα οι Ιρλανδοί θα τους «λεηλατούσαν».

Αρκετοί παράγοντες συνετέλεσαν ώστε να μην αφομοιωθεί το ιρλανδικό στοιχείο στην Αγγλία· ο σπουδαιότερος ήταν ίσως το καθολικό θρήσκευμα των Ιρλανδών. Η Καθολική Εκκλησία έπαιξε ενδεχομένως κάποιο ρόλο σ' αυτό, αφού μόνιμη επιδίωξή της ήταν να κρατήσει τους Ιρλανδούς σε απόσταση από την υπόλοιπη κοινωνία ώστε να παραμείνουν καθολικοί. Σ' αυτό το τελευταίο οφείλεται μάλλον και ο κλειστός χαρακτήρας των Ιρλανδών της Αγγλίας, σε αντίθεση με τους Ιρλανδούς της Ιρλανδίας, που είναι ζωντανόι, φιλικόι και εκδηλωτικοί. Οι ψυχρές όμως σχέσεις μεταξύ Άγγλων και Ιρλανδών οφείλονται επίσης στην προκατάληψη⁸⁸ των πρώτων: οι Άγγλοι θεωρούσαν ανέκαθεν τους Ιρλανδούς ξεριζωμένους, απολίτιστους και πρωτόγονους γεωργούς. Η προκατάληψη αυτή έγινε πολύ συχνά αιτία βίαιων προστριβών μεταξύ Άγγλων και Ιρλανδών εργατών της

86. D. Joy, *Main Line over Shap* (London, 1967), σσ. 28-30.

87. I. Prothero, «Chartism in London», *Past and Present*, No 46 (1969).

88. Η προκατάληψη αυτή υπάρχει και σήμερα σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό.

βιομηχανίας⁸⁹, με συνέπεια να διαιωνίζεται συνεχώς το χάσμα ανάμεσα στις δυο κοινότητες.

Η εκβιομηχάνιση της Αγγλίας έγινε νέος πόλος έλξης καπιταλιστών από την ηπειρωτική Ευρώπη. Φυσικό είναι κάθε ακμάζουσα οικονομία να προσελκύει άτομα πρόθυμα να επενδύσουν είτε την εργατική τους δύναμη είτε την ιδιοφυΐα τους είτε τα κεφάλαιά τους: την εποχή εκείνη υπήρχαν στην Αγγλία κενά που έσπευσαν να τα καλύψουν οι ξένοι. Αρκετοί Γερμανοί, ανάμεσά τους και Ισραηλίτες⁹⁰, ήρθαν στην Αγγλία το 19ο αιώνα και αναμίχθηκαν με τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις των εμπόρων και τραπεζιτών του City. Οι διασυνδέσεις των ξένων αυτών με τις διάφορες αγορές του εξωτερικού βοήθησαν, όπως και στο παρελθόν, την Αγγλία να αναπτύξει τις σχέσεις της με το διεθνές εμπόριο. Ίσως λοιπόν να μην είναι τυχαίο το γεγονός ότι αργότερα η Βρετανία, μολονότι άρχισε να χάνει την υπεροχή της στη βιομηχανία, που βρισκόταν κυρίως στα χέρια των γηγενών, κατάφερε να υπερέχει στο εξωτερικό εμπόριο και τη διεθνή οικονομία, που βρίσκονταν κυρίως στα χέρια διαφόρων Ευρωπαίων εποίκων. Οι Άγγλοι βιομήχανοι όχι μόνο δεν δέχονταν εύκολα ξένα προϊόντα, αλλά συχνά γελοιοποιούσαν τόσο τα ίδια τα προϊόντα όσο και τους κατασκευαστές τους⁹¹.

Το Χρηματιστήριο, η πλέον ετερογενής κοινωνία, ήταν το σημείο όπου συναντιούνταν επιχειρηματικές ιδιοφυΐες κάθε λογής, όλοι ενωμένοι στην εγκάρδια επιθυμία ν' αδειάσουν ο ένας τις τσέπες του άλλου και όλοι μαζί τις τσέπες του κοινού. Υπήρχαν ακόμη και Ισπανοί, που διοχέτευσαν τη δραστηριότητά τους στις αγγλικές επιχειρήσεις, αφού την εποχή εκείνη η χώρα τους βρισκόταν μάλλον σε λήθαργο⁹². Οι Ισραηλίτες πάντως φαίνεται πως ήταν οι αδιαφιλονίκητοι δεξιότεχνες του Χρηματιστηρίου, και ίσως οι πολυπληθέστεροι: το Βασιλικό Χρηματιστήριο της Αγγλίας, το κέντρο των εμπορικών δοσοληψιών, είχε εμφανώς μειωμένη κίνηση κατά τις εβραϊκές γιορτές⁹³.

Στην ισραηλιτική κοινότητα είχαν προστεθεί στο μεταξύ νέοι έποικοι, από το Γιβραλτάρ αλλά και από την υπόλοιπη νότια Ευρώπη. Η κοινότητα πάντως παρέμενε — και εξακολουθεί να παραμένει — κατά τα άλλα αμιγής, αφού οι γάμοι με μέλη άλλων κοινοτήτων ήταν ελάχιστοι, αν όχι ανύπαρκτοι. Στο εσωτερικό της ισραηλιτικής κοινό-

89. A. Redford, *Labour Migration in England, 1800-50* (Manchester, 1926), σ. 141.

90. A. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (London, 1963), σ. 589.

91. W. M. Thackeray, *The Four Georges* (London, 1909), σ. 67.

92. P. Janke, *Mendizábal y la instauración de la monarquía constitucional en España* (Madrid, 1974), σ. 39.

93. Anon, *Fruther Considerations on the Act to Permit Persons Professing the Jewish Religion To Be Naturalized by Parliament* (London, 1753), σ. 16.

τητας, διακρίνονταν δύο κλάδοι, που Ισραηλίτες και μη τους αντιμετώπιζαν ως δύο διαφορετικές εθνότητες⁹⁴. οι Ασκεναζίμ, το μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα που προερχόταν από την Κεντρική Ευρώπη και μιλούσε τη Γίντις, και οι Σεφαραδίμ, που προέρχονταν από την Ιβηρική Χερσόνησο και μιλούσαν τη γλώσσα Λαδίνο⁹⁵. Οι Ασκεναζίμ ήταν περισσότεροι σε αριθμό, αλλά οι Σεφαραδίμ βρίσκονταν σε ανθηρότερη οικονομική κατάσταση και για μεγάλο διάστημα αρνούνταν να τελέσουν γάμους με μέλη της κοινότητας των Ασκεναζίμ. Καθώς η αγγλική αριστοκρατία άρχισε να μετατρέπεται σε πλουτοκρατία, οι Ισραηλίτες άρχισαν να εισέρχονται στην υψηλή κοινωνία. Το 1855 ο Sir David Salomons έγινε ο πρώτος Ισραηλίτης Λόρδος Δήμαρχος του Λονδίνου, ενώ την ίδια χρονιά μέλος της οικογένειας των Rothchild εκλέχτηκε στη Βουλή των Λόρδων⁹⁶.

Το 19ο αιώνα εμφανίστηκε επίσης στην Αγγλία σεβαστός αριθμός μεταναστών από τη νότια Σικελία. Φτωχοί και με καθόλου ελκυστική εμφάνιση, οι μετανάστες αυτοί ήταν, στα μάτια της σκληρής αγγλικής γνώμης, αργόσχολοι, διεφθαρμένοι, ενδεείς, απόβλητοι από την ίδια τους τη χώρα, απ' όπου είχαν μεταναστεύσει με μοναδικό σκοπό να ζήσουν με φιλανθρωπίες⁹⁷. Στα τέλη του ίδιου αιώνα, άρχισαν να συρρέουν επίσης στην Αγγλία μετανάστες από τη βόρεια Ιταλία. Οι τελευταίοι, που διακρίθηκαν ως αρτοποιοί, μάγειρες, οικιακοί βοηθοί και εστιάτορες, έγιναν ευκολότερα δεκτοί στην αγγλική κοινωνία. Η παρουσία τους όξυνε όμως τον ανταγωνισμό των ημερομισθίων εκτάκτων εργασιών και οι Άγγλοι σερβιτόροι ήταν τώρα πια περισσότεροι ανασφαλείς όσον αφορά την απασχόλησή τους⁹⁸. Οι σκληραγωγημένοι αυτοί μετανάστες όχι μόνο αποτόλμησαν να μεταναστεύσουν στην Ιρλανδία, όπου η θρησκεία λειτούργησε κατά κάποιον τρόπο ως ευνοϊκός παράγοντας, αλλά ήταν και οι πρώτοι ξένοι που διείσδυσαν στην Ουαλία και τη Σκοτία, όπου διακρίθηκαν στις επιχειρήσεις παγωτών και τηγανητών ψαριών⁹⁹.

Μετά τη δολοφονία του τσάρου Αλεξάνδρου Β', το Μάρτιο του 1881, νέο κύμα Ισραηλιτών άρχισε να καταφτάνει στην Αγγλία. Ο ξεριζωμός τους από τη Ρωσία οφειλόταν στο διωγμό που είχε εξαπολυθεί

94. N. Bentwich, op. cit., σ. 35.

95. A. M. Hyamson, *The Sephardim of England. A History of the Spanish and Portuguese Jewish Community, 1492-1951* (London, 1951), σσ. 170-1.

96. Ursula R. Q. Henriques, «The Jewish emancipation controversy in nineteenth-century Britain», *Past and Present*, No 40 (1968).

97. W. H. Wilkins, «The Italian Aspect» στον τόμο: *The Destitute Alien in Great Britain*, εκδ. A. White (London, 1892), σ. 147.

98. G. Stedman Jones, *Outcast London* (Oxford, 1971), σ. 60.

99. D. D. Johnson, «Italian style», *Guardian*, 26 Ιουνίου 1974.

εναντίον τους την εποχή εκείνη¹⁰⁰. Ήταν φτωχοί εργάτες ή γεωργοί οι οποίοι είχαν εξαναγκαστεί να εκπατριστούν, αντίθετα προς τους προγενέστερους Ισραηλίτες μετανάστες, τους Σεφαραδίμ και τους Ασkenaζίμ, που ήταν ευκατάστατοι ή πλούσιοι αστοί. Το κύμα αυτό των Ισραηλιτών δεν προερχόταν μόνον από τη Ρωσία, αλλά και από την υπόλοιπη ανατολική Ευρώπη. Αρκετοί χρησιμοποίησαν την Αγγλία ως σταθμό για τη μετανάστευσή τους στην Αμερική, όπου υπήρχαν μεγαλύτερες ευκαιρίες για καλύτερη ζωή· η πλειοψηφία έμεινε όμως στην Αγγλία και εγκαταστάθηκε σε αστικές περιοχές, κυρίως όμως στο ανατολικό Λονδίνο¹⁰¹, που εξελίχθηκε σε γκέτο.

Στο ανατολικό Λονδίνο εγκαταστάθηκαν όμως και οι άλλοι μετανάστες που έφτασαν στην Αγγλία από χώρες της ανατολικής Ευρώπης με το μεγάλο κύμα των Ισραηλιτών: Τσέχοι, ράφτες ή σερβιτόροι οι περισσότεροι¹⁰², Πολωνοί και Ρώσοι. Η περιοχή αυτή του Λονδίνου, πυκνοκατοικημένη ήδη από την εποχή του ιρλανδικού λιμού, με την καινούργια απότομη αύξηση του πληθυσμού της κατάντησε η προβληματικότερη αστική περιοχή της εποχής και έμεινε έκτοτε στην ιστορία ως περιοχή υποδοχής φτωχών μεταναστών· γι' αυτό εξακολουθεί να παρουσιάζει μεγάλο κοινωνικό και πολιτικό ενδιαφέρον ως τις μέρες μας¹⁰³.

Οι φτωχοί Ισραηλίτες του γκέτου φαίνεται ότι πρόσφεραν στην αγγλική ζωή και κοινωνία αυτό που δεν μπορούσαν ποτέ να της προσφέρουν οι Ισραηλίτες του City. Άρχισαν να τυπώνουν στη γλώσσα Γίντις τις γεμάτες ζωντάνια εφημερίδες τους, που οι περισσότερες ήταν ριζοσπαστικές. Το 1876 ένας από τους πρόσφυγες αυτούς ίδρυσε έναν ισραηλιτικό σοσιαλιστικό σύλλογο¹⁰⁴. Την εποχή όμως εκείνη δεν υπήρχε εδραιωμένο σοσιαλιστικό κίνημα στη Βρετανία, και επιπλέον οι Ισραηλίτες σοσιαλιστές προσέκρουαν σε πολλά γλωσσικά και κοινωνικά εμπόδια. Πολύ σύντομα πάγωσαν οι ιδέες για την ίδρυση εργατικών σωματείων και τη δημιουργία αδελφικών σχέσεων με τους Άγγλους εργάτες. Η ισραηλιτική αγωνιστικότητα στράφηκε τελικά προς το σιωνισμό¹⁰⁵. Συγχρόνως άρχισε να συζητιέται στη Βρετανία το θέμα του περιορισμού της εισόδου ξένων στη χώρα¹⁰⁶.

Οι καλοβολεμένοι ήδη εργάτες δεν πολυενδιαφέρονταν για τους

100. J. Walvin, *Passage to Briatrain*, op. cit., σσ. 62-3.

101. Ο. π., σ. 63.

102. H. Hanak, *Great Britain and Austria-Hungary during the First World War* (London, 1962), σσ. 110 κ.ε.

103. J. Walvin, *Passage to Britain*, op. cit., σ. 62.

104. *Bulletin of the Society for the Study of Labour History*, No 12 (1966), σσ. 16-20.

105. E. Krausz, *Ethnic Minorities in Britain* (London, 1972), σσ. 72, 127.

106. B. Gainer, *The Alien Invasion: The Origins of the Aliens Act of 1905* (London, 1972).

νεόφερτους, ενώ οι εκπρόσωποι στη βουλή μάλλον απέφευγαν τις συζητήσεις με θέμα τους ξένους εργάτες¹⁰⁷, τους οποίους έβλεπε με δυσπιστία η πλειοψηφία των γηγενών.

Στα τέλη του 18ου αιώνα είχαν αρχίσει να εμφανίζονται στα λιμάνια της Βρετανίας Κινέζοι ναύτες. Στην αρχή ήταν λίγοι, μετά τα μέσα όμως του 19ου αιώνα, με τις καινούργιες εμπορικές και ναυτιλιακές γραμμές, ο αριθμός τους άρχισε να αυξάνεται αισθητά. Γύρω στα τέλη εξάλλου του 19ου αιώνα, ο ταχύτατος ρυθμός ανάπτυξης της βρετανικής αυτοκρατορίας στην Αφρική έφερε αρκετούς μαύρους στην Αγγλία¹⁰⁸. Τα νέα ή νεοοργανωμένα πανεπιστήμια της χώρας άρχισαν να δέχονται όλο και περισσότερους Αφρικανούς και Δυτικοϊνδούς φοιτητές. Πολλοί περισσότεροι όμως από τους μαύρους φοιτητές ήταν οι μαύροι ναύτες που είχαν εγκατασταθεί μόνιμα στη Βρετανία. Οι Ισραηλίτες, οι Κινέζοι και οι μαύροι συγκέντρωναν τα πυρά μιας πολιτικής και οικονομικής εχθρότητας, που ήταν πια φανερό ότι δεν είχε σχέση με τον αριθμό τους — πολύ μικρό σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό¹⁰⁹. Οι Ιρλανδοί βέβαια, που δέχονταν ως τότε τα βέλη αυτής της προκατάληψης, ήταν ανέκαθεν η πολυπληθέστερη κοινότητα μεταναστών, αν και δεν διέφεραν από τον υπόλοιπο πληθυσμό όσο διέφεραν οι Ρωσοϊσραηλίτες, οι Κινέζοι ή οι ναύτες από την Τζαμάικα.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1871, ο πληθυσμός της Βρετανίας που είχε γεννηθεί εκτός αυτοκρατορίας ήταν 157.000· το 1911 ο αριθμός αυτός ανερχόταν σε 428.000¹¹⁰. Ανήσυχοι συντηρητικοί, που γι' αυτούς ο πολιτισμός ήταν κάτι το εύθραυστο και άυλο, άρχισαν να φοβούνται ότι ανατολικές ορδές βαρβάρων θα ορμούσαν ως άλλοι Ούνοι και Βάνδαλοι και θα κατέστρεφαν τα πάντα¹¹¹. Αποτέλεσμα: ένα χλιαρό ημίμετρο, η Πράξη Αλλοδαπών (Aliens Act) του 1905. Οι ιδέες πάντως που κρύβονταν πίσω απ' αυτή την Πράξη κέρδιζαν με τον καιρό έδαφος, ιδιαίτερα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, λόγω της κατασκοπομανίας της εποχής. Η είσοδος μεταναστών άρχισε τελικά να ελέγχεται και να περιορίζεται με τις δύο Πράξεις Περιορισμού Αλλοδαπών του 1914 και του 1919 (1914 Aliens Restrictions Act και 1919 Aliens Restrictions Act).

Όλο αυτό το διάστημα των δεκαεννέα και πλέον αιώνων, οι διάφοροι λαοί που ήρθαν στη Βρετανία ως επιδρομείς, κατακτητές,

107. *Commerce and Industry*, έκδ. W. Page (London, 1919), τόμ. 2. σσ. 331-2.

108. J. A. Garrard, *The English and Immigration, 1880-1910* (London, 1971), σ. 20.

109. J. Walvin, *Passage to Britain*, op.cit., σσ. 68-73.

110. B. Thomas, *Migration and Economic Growth* (Cambridge, 1954), σ. 51.

111. S. H. Jeyes, «Foreign pauper immigration» στον τόμο: *The Destitute Alien in Great Britain*, έκδ. A. White (London, 1892), σ. 169.

έποικοι, μετανάστες ή πρόσφυγες διεδραμάτισαν άλλοτε μεγαλύτερο κι άλλοτε μικρότερο ρόλο στη συνολική διαμόρφωση της βρετανικής κοινωνίας. Οι Άγγλοι, μάλλον φιλελεύθεροι απέναντι στις νέες ιδέες και με τεράστια περιέργεια για το άγνωστο, δέχτηκαν στη χώρα τους άτομα που συνεισέφεραν στην εξέλιξη της Εθνικής ταυτότητας. Για τους λόγιους της πολυτάραχης Ευρώπης, η Βρετανία αποτελούσε πάντα ειρηνικό παράδεισο. Οι τέχνες θεωρούνταν μάλλον υποαπασχόληση, προσιδίαζαν επομένως μάλλον στους ξένους. Η Αγγλία διέθετε ανέκαθεν αφθονία συγγραφέων, όχι όμως τον πλούτο των μουσουργών που έχουν να επιδείξουν άλλες χώρες, ενώ οι εικαστικές και, κυρίως, οι πλαστικές τέχνες είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Αυτό οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι οι Άγγλοι, ενώ δείχνουν τεράστια περιέργεια για το άγνωστο, στερούνται φαντασίας. Είναι επομένως άριστοι εκτελεστές, αλλά δεν διαθέτουν μεγάλες ικανότητες πρωτότυπης δημιουργίας.

Ο φιλελευθερισμός των Άγγλων απέναντι στο διαφορετικό ή το καινούργιο ήταν η αιτία που πολλοί εκπρόσωποι των γραμμάτων και των τεχνών διάλεξαν την Αγγλία για τόπο μόνιμης διαμονής. Ο Βαν Ντάικ ήρθε στην Αγγλία το 1632 για να ξεκουραστεί, λίγο αργότερα παντρεύτηκε, απόχτησε τον τίτλο του ιππότη και έμεινε στην Αγγλία ως το θάνατό του. Ο βιομήχανος του Birmingham και ριζοσπάστης βουλευτής Muntz και ο De Lys, ιδρυτής του Ινστιτούτου Κωφαλάων, ήταν Γάλλοι βασιλόφρονες μετανάστες του 1789. Ο Ιταλός Panizzi ήταν αυτός που σχεδίασε την αίθουσα μελέτης του Βρετανικού Μουσείου. Ένας άλλος Ιταλός, ο Ruffini, εγκαταστάθηκε μόνιμα μακριά από το Λονδίνο, στη Σκοτία, και επηρέασε έντονα τους κύκλους των γραμμάτων και της πολιτικής της εποχής¹¹². Ο Πολωνός συνθέτης Felix Yaniewicz έζησε πενήντα περίπου χρόνια στο Εδιμβούργο, όπου μαζί με άλλους οργάνωσε το πρώτο Φεστιβάλ Εδιμβούργου.

Υπήρξαν θέβαια και ορισμένες εξαιρέσεις συντηρητικής αντίδρασης απέναντι στις νέες ιδέες. Έτσι, μολοντί ο Μαρξ έζησε και πέθανε στην Αγγλία, το 1874 οι αρχές αρνήθηκαν να τον πολιτογραφήσουν, γιατί τον θεώρησαν ανεπιθύμητο πρόσωπο¹¹³. Επίσης Άγγλος συγγραφέας προειδοποιούσε τους συμπατριώτες του ότι όλοι αυτοί οι αχαλίνωτοι ξένοι υπήρχε κίνδυνος να ρυπάνουν τον πανάρχαιο συνταγματικό φιλελευθερισμό της Αγγλίας με την εξωπραγματική βιαιότητα του ευρωπαϊκού σοσιαλισμού¹¹⁴.

112. Lord Cockburn, *Memoirs of His Time*, εκδ. W. F. Gray (London, 1945), σ. 224, σημ. 2.

113. Sir F. Newsam, *The Home Office* (London, 1945), σ. 107.

114. S. H. Jeyes στον τόμο του White op. cit., σ. 189.

Η βρετανική κοινωνία, που ως τα τέλη του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού αιώνα ήταν μεν πολυ-εθνική, αλλά όχι και πολύ-φυλετική ή πολύ-θρησκευτική, άλλαξε ριζικά όψη με τους δύο παγκόσμιους πολέμους. Οι λαοί που είχαν έρθει ως τότε να εγκατασταθούν στη Βρετανία ναι μεν είχαν διαφορετική προέλευση, στην πλειοψηφία τους όμως είχαν ένα κοινό στοιχείο: ήταν λευκοί και Χριστιανοί, με μόνη εξαίρεση ως θρησκευτική ομάδα τους Ισραηλίτες. Οι περισσότεροι ξένοι αφομοιώθηκαν από το αγγλοσαξονικό στοιχείο ή αναμίχθηκαν μ' αυτό με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία. Ο αγγλοσαξονικός πολιτισμός διατήρησε την κυριαρχία του, δέχτηκε όμως πολλά στοιχεία και επηρεάστηκε από τον πολιτισμό όλων αυτών των ξένων¹¹⁵. Το 1707, με την ένωση της Σκωτίας με την Αγγλία, δημιουργείται ήδη η Μεγάλη Βρετανία, ενώ το 1800 από την ένωση της Ιρλανδίας με τη Μεγάλη Βρετανία προκύπτει το Ηνωμένο Βασίλειο. Το 1921 αποσχίζεται απ' αυτό η Ιρλανδική Δημοκρατία· έκτοτε οι όροι «Μεγάλη Βρετανία» και «Ηνωμένο Βασίλειο» συγχέονται. Οι κάτοικοι της χώρας ονομάζονται στο εξής Βρετανοί, στους οποίους περιλαμβάνονται Άγγλοι, Σκότοι, Βορειοϊρλανδοί, Ουαλοί, Κορνουάλιοι και οι κάτοικοι των Channel Islands και του Island of Man, ενώ επίσημη γλώσσα όλης της χώρας είναι η Αγγλική.

Από τις αρχές του αιώνα μας και ως σήμερα, γίνονται προσπάθειες να περιοριστεί ή να εμποδιστεί η είσοδος ξένων μεταναστών στη Βρετανία. Όμως, αν η Βρετανική Βουλή αποφασίζει, η Ιστορία δεν ακολουθεί. Η ρωσική επανάσταση έφερε στην Αγγλία σεβαστό αριθμό αντιφρονούντων, ενώ ο ναζισμός επίσης μεγάλο αριθμό Ισραηλιτών από την Κεντρική Ευρώπη και κυρίως από τη Γερμανία¹¹⁶. Στο τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη χώρα πολλοί Πολωνοί που είχαν πολεμήσει στο πλευρό των Βρετανών ή είχαν επιζήσει από τα στρατόπεδα της φασιστικής Γερμανίας. Και πάλι ωστόσο, η αγγλική κοινωνία αντιμετώπισε τους ξένους με κάποια προκατάληψη — παρά το γεγονός ότι αυτή τη φορά ήταν πρόσφυγες πολέμου — η οποία θα μπορούσε να διατηρηθεί για μεγαλύτερο διάστημα αν δεν την επικάλυπτε η πολεμική εναντίον φυλών και χρώματος¹¹⁷. Η μεταπολεμική ανοικοδόμηση της Βρετανίας είχε βέβαια ανάγκη από πολλά εργατικά χέρια, τα οποία αναζητήθηκαν εκτός Βρετανίας, στις αποικίες και, κυρίως, στις Δυτικές Ινδίες¹¹⁸. Οι

115. Τα στοιχεία αυτά τα συναντούμε και σήμερα στη γλώσσα ή στην τέχνη, είτε λέγεται αυτή αρχιτεκτονική, ρυθμός εκκλησιών ή μουσική.

116. A. J. Sherman, *Island Refuge. Britain and Refugees from the Third Reich 1933-1939* (London, 1973).

117. Crispin Jones, *op. cit.*, σ. 35.

118. Trevor Carter, *Shattering Illusions* (London, 1986).

διάφορες πράξεις περιορισμού της εισόδου μεταναστών έθεταν, ως το 1962, κάποια όρια, αλλά η είσοδος στη χώρα παρέμενε σχετικά ελεύθερη: τουλάχιστον για τους υπηκόους της Κοινοπολιτείας, που ήταν άλλωστε Βρετανοί υπήκοοι, ήταν πάντα ανοιχτά τα σύνορα¹¹⁹. Το 1962 η Βρετανία άρχισε όμως να περιορίζει την είσοδο μεταναστών από τις χώρες της Κοινοπολιτείας¹²⁰. Η πολιτική αυτή, που δεν είναι πολιτική του ενός ή του άλλου κόμματος αλλά μάλλον εθνική, συνεχίζεται βεβαίως ως τις μέρες μας.

Όταν οι αποικίες της Ανατολικής Αφρικής, η Κένυα, η Ουγκάντα και η Τανζανία, απέκτησαν την ανεξαρτησία τους, μεγάλος αριθμός των κατοίκων τους προτίμησε το βρετανικό διαβατήριο. Το 1967-1968 αρκετές χιλιάδες απ' αυτούς¹²¹ μπορούσαν, αν το επιθυμούσαν, να εγκατασταθούν μόνιμα στη Βρετανία. Η τότε Εργατική Κυβέρνηση, η οποία μόλις πριν από έξι χρόνια είχε αντιταχθεί με σθένος στον περιορισμό των μεταναστών από τις χώρες της Κοινοπολιτείας που είχε θεσπίσει η Συντηρητική Κυβέρνηση, έσπευσε να κλείσει τα σύνορα πιο σίγουρα και πιο σταθερά: το 1968, σε διάστημα τριών μόνο ημερών, ψηφίστηκε στη Βουλή η νέα Πράξη Περιορισμού Μεταναστών της Κοινοπολιτείας. Σκοπός της Πράξης αυτής ήταν να εμποδίσει την είσοδο των μη λευκών υπηκόων της Κοινοπολιτείας από τις χώρες της Ανατολικής Αφρικής, αλλά να διευκολύνει βαθμηδόν τον επαναπατρισμό των λευκών αποικιοκρατών που κατάγονταν από τη Βρετανία¹²².

Το παράδοξο στην όλη ιστορία της μετανάστευσης προς τη Βρετανία κατά τα νεότερα χρόνια είναι ότι, κάθε φορά που η Βρετανία έχανε κάποιο τμήμα της αυτοκρατορίας της, γιατί το τμήμα αυτό αποχτούσε την ανεξαρτησία του, σεβαστή μερίδα του πληθυσμού μετανάστευε στη Βρετανία. Έτσι, μεγάλος αριθμός μεταναστών έφτασε στη Βρετανία μετά την ανεξαρτησία της Ινδίας και του Πακιστάν, καθώς και με την ανεξαρτησία της Κύπρου, της Ουγκάντας, της Κένυας, της Τανζανίας κτλ. Τις περισσότερες φορές το κύμα των μεταναστών έβρισκε απροετοίμαστες τις αγγλικές αρχές, οι οποίες, θορυβημένες, περνούσαν τις διάφορες Πράξεις Περιορισμού αφού όμως είχε ήδη εισέλθει και εγκατασταθεί στη χώρα μεγάλος αριθμός μεταναστών. Η εισροή έγχρωμων μεταναστών στη Βρετανία στα τέλη της δεκαετίας του '50 και κατά τη δεκαετία του '60 αιφνιδίασε τόσο τη βρετανική κοινωνία που αντέδρασε με μια μαζική παραγωγή εκδόσεων

119. 1905 *Aliens Act*; 1914 *British Nationality and the Status of Aliens Act*; 1919 *Aliens Restrictions Act*; 1948 *British Nationality Act*.

120. 1962 *Commonwealth Immigrants Act*.

121 Ακριβής αριθμός δεν υπάρχει, πολλές δε φορές ο αριθμός αυτός ανεβαίνει ή κατεβαίνει, πάντα βέβαια ανάλογα με την προδιάθεση των Βρετανικών Αρχών.

122. 1968 *Commonwealth Immigrants Act*.

με θέμα τη μετανάστευση, τη λεγόμενη «race relation industry», «βιομηχανία» που κατέρρευσε ιδεολογικά στις αρχές της δεκαετίας του '70¹²³.

Την 15η Οκτωβρίου 1986, ημέρα Τετάρτη, ώρα Γκρήνουιτς 0:01, η Βρετανία απαγόρευσε την είσοδο μεταναστών από την Ινδία, το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές. Οι κάτοικοι των χωρών αυτών θα χρειάζονταν στο εξής βίζα για να ταξιδέψουν και να επισκεφτούν τους συγγενείς τους στη Βρετανία¹²⁴. Ορισμένες εφημερίδες χαρακτήρισαν το μέτρο απλώς περιοριστικό, άλλες το χαρακτήρισαν ρατσιστικό, υπεύθυνο ή ανεύθυνο, ακόμη και απάνθρωπο¹²⁵. Είναι όμως πολύ νωρίς να κρίνουμε το ίδιο το μέτρο και τις σημερινές ή μελλοντικές του συνέπειες. Πιστεύουμε πάντως ότι η Βρετανία είναι χώρα πολύ-εθνική, πολυ-φυλετική, πολυ-θρησκευτική και πολυ-γλωσσική. Κανείς όμως σήμερα δεν θα μπορούσε ίσως να φανταστεί ποια θα είναι η όψη και η δομή της Βρετανίας ύστερα από πενήντα ή εκατό χρόνια.

123. A. Sivanandam, *Race and Resistance - the IRR story* (London, 1974).

124. Όπως δήλωσε εκείνο το θράδυ ο αρμόδιος Βρετανός υπουργός, σύντομα θα ακολουθούσαν και άλλες χώρες, όπως η Ουγγάρια κ.λ.π. Εξάλλου ένα μήνα αργότερα το Home Office αύξησε την τιμή της βίζας εισόδου στη χώρα.

125. Βλ. ημερήσιο αγγλικό τύπο από 15 Οκτωβρίου 1986 και εξής.

RÉSUMÉ

Christine Angeloussi-Voscoglou, *Revue historique brève de la formation de la population en Grande Bretagne*

Depuis la conquête de l'Angleterre par les Romains, la colonisation y prit la forme de vagues successives et, pratiquement ininterrompues. Pendant environ vingt siècles, des peuples divers vinrent aux Iles soit comme conquérants soit comme colons ou réfugiés - contribuant ainsi à la création d'une société toujours en mouvement. Les Anglais, plutôt accueillants en ce qui concerne les idées nouvelles et désireux de connaître l'inconnu, ne s'opposèrent pas à l'arrivée de ces vagues humaines qui contribuèrent tellement au développement de leur identité nationale; les «étrangers», de leur part, voulaient s'installer en Angleterre, parce que celle-ci constituait, dans l'Europe agitée, un «paradis de paix». Ainsi, les intellectuels, les artistes et même les musiciens y affluaient, favorisés, il est vrai, par l'attitude libérale des Anglais envers l'«étranger», l'«exotique», l'«inconnu»; le cas de Marx, que les autorités refusèrent de reconnaître, en raison de ses idées, comme ressortissant britannique, n'est qu'une exception.

A partir du début du XXe siècle, les transformations de la société anglaise prennent un caractère radical, pourrait-on dire. En fait, tandis que jusqu'à l'an 1900, *grosso modo*, ceux qui venaient vivre dans les Iles étaient, généralement parlant, blancs et chrétiens (sauf, bien entendu, les Juifs), au cours du XXe siècle s'y établirent des groupes entiers, de couleur ou de religion différentes, qui s'inséraient, certes, dans la société mais sans s'assimiler entièrement. Bref, la société du Royaume Uni tend aujourd'hui à prendre la forme d'une mosaïque, dont l'ampleur on n'est pas encore en mesure de la concevoir pleinement.